

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет

Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Кримінальна відповідальність неповнолітніх за чинним Кримінальним кодексом України та кримінальним законодавством іноземних держав: порівняльно-правове дослідження»

«Criminal liability of minors under the current Criminal code of Ukraine and Criminal legislation of foreign countries: comparative legal study»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання спеціальності 081 «Право»

Освітня програма «Право»

Бурдейна Лоліта Сергіївна

Керівник: к.ю.н., доц. Дришлюк І.А. _____

Рецензент: к.ю.н., доц. Родіонова Т.В. _____

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.

Завідувач кафедри

_____
(підпис) Олег ЧУВАКОВ
(ім'я прізвище)

Захищено на засіданні ЕК № 6 :
протокол № ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

_____
(підпис) Олена МИКОЛЕНКО
(ім'я, прізвище)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ	
1.1. Генеза інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх	7
1.2. Міжнародні стандарти кримінальної відповідальності неповнолітніх	11
Висновок до Розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	
2.1. Вік кримінальної відповідальності та його значення	24
2.2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх	34
Висновки до Розділу 2	56
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ	
3.1. Кримінальна відповідальність неповнолітніх у країнах романо- германської правової системи (Європейського Союзу).....	58
3.2. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах англо-американської правової системи	64
Висновки до Розділу 3	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Кримінальна відповідальність неповнолітніх є однією з найважливіших тем сучасного правознавства, яка привертає увагу не лише юристів, але й соціологів, психологів та педагогів. Вона має особливе значення, оскільки стосується не лише правосуддя, але й захисту прав дітей, які є найбільш вразливою групою в суспільстві.

Кримінальна активність неповнолітніх – надто небезпечне та потенційно шкідливе для суспільства явище. Саме в цьому віці вони стають резервом для дорослої та рецидивної злочинності, тому потрібно вжити всіх можливих засобів для того, щоб знизити рівень злочинності серед неповнолітніх. Раннє виявлення та своєчасне вжиття запобіжних заходів до неповнолітніх злочинців створює передумови до того, щоб не допустити формування у цих осіб стійкої спрямованості на вчинення у подальшому будь-яких злочинів.

В Україні та в іноземних країнах підходи до притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності відрізняються, хоча всі вони базуються на принципах захисту прав дитини, її реабілітації та соціальної адаптації. Аналізування міжнародних стандартів в цій сфері дозволяє глибше зрозуміти, як різні країни намагаються забезпечити баланс між правосуддям та гуманністю, і які підходи виявляються найбільш ефективними для попередження повторних правопорушень серед молоді.

Порівняння систем кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні та за кордоном дозволяє виявити як спільні риси, так і суттєві відмінності, що впливають із культурних, правових та соціальних особливостей кожної країни. В Україні система ювенальної юстиції продовжує розвиватися, орієнтуючись на міжнародні стандарти та найкращі практики. Водночас, у багатьох західних країнах ювенальна юстиція вже давно сформувалась як самостійний інститут, де ключовим принципом є індивідуалізація підходу до кожного випадку та мінімізація каральних заходів.

Вагомий внесок у вирішення проблем кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили в своїх дослідженнях, зокрема, такі науковці: В. І.

Арькова, І. І. Астеміров, Г. С., В. М. Бурдін, С. В. Бородін, Гаверов, Н.І. Гуковська, А. І. Долгова, О. І. Ковітіді, Л. М. Кривоченко, Г. М. Міньковський, Є. О. Мірошніченко, В. Ф. Мороз, Н.А. Носкова, В. С. Орлов, А. А. Прімаченок, І. М. Сабіров, Н. К. Семернева, М. О. Скрябін, К. К. Сперанський, М. С. Таганцев, А. П. Тузов, О.І. Чернишов, О. П. Чугаєв, Я. М. Шевченко, А. Е. Якубов та ін.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі правових, соціальних і психологічних аспектів, пов'язаних із притягненням неповнолітніх до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в Україні та іноземних державах.

Для досягнення цієї мети були визначені такі основні **завдання**:

- дослідити історичний аспект становлення інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- проаналізувати поняття та ознаки кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- розглянути міжнародні стандарти кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- дослідити елементи інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством України;
- здійснити порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні та за кордоном;
- визначити напрями реформування інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні з урахуванням міжнародного досвіду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Предметом дослідження є порівняльно-правовий аналіз норм чинного Кримінального кодексу України та кримінального законодавства іноземних держав щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. Зокрема, використовувались історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-структурний методи, а також методи аналізу та синтезу.

Науково-теоретичну основу роботи склали дослідження українських та іноземних науковців, присвячені загальним проблемам кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а також окремим аспектам запобігання та профілактики злочинності серед осіб молодого віку з урахуванням іноземного досвіду у цій сфері.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, інші нормативні акти України та законодавство деяких провідних іноземних держав.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є комплексним порівняльно-правовим дослідженням кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством України та іноземних держав. На основі проведеного аналізу сформульовано низку нових наукових положень і висновків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в магістерській роботі теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень проблем кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- правотворчій діяльності – при вдосконаленні чинного кримінального законодавства України;
- правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх;
- навчальному процесі – при викладанні курсів «Кримінальне право», «Ювенальна юстиція» та підготовці навчальних посібників і підручників з цих дисциплін.

Структура роботи обумовлена метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження і складається із вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел (61 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 78 аркуші, з них основного тексту – 76 аркуші.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Генеза інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх

Кримінальна відповідальність неповнолітніх як окремий інститут кримінального права пройшла тривалий шлях становлення та розвитку. Історично підходи до відповідальності неповнолітніх за вчинені злочини змінювались від повного ігнорування вікових особливостей до формування спеціальної системи правосуддя для неповнолітніх [15, с. 15].

У стародавні часи неповнолітні часто прирівнювались до дорослих у контексті кримінальної відповідальності. Не існувало спеціальних норм, які б регулювали притягнення до відповідальності неповнолітніх, тому до них застосовувалися ті ж самі покарання, включаючи ув'язнення, тілесні покарання та навіть смертну кару [52, с. 28]. Такий підхід ґрунтувався на принципі таліону («око за око») та не враховував психологічні та соціальні особливості розвитку дитини.

Однак уже в Стародавньому Римі почали розрізняти вікові періоди, які впливали на призначення покарання. Виділяли три вікові групи: діти до 7 років (неосудні), від 7 до 14 років для хлопчиків і від 7 до 12 років для дівчаток (умовно осудні), та від 14 до 25 років (осудні, але з менш суворим покаранням) [22, с. 42]. Ця градація заклала основи для подальшого розвитку диференційованого підходу до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

У середньовіччі підхід до кримінальної відповідальності неповнолітніх залишався досить суворим. Наприклад, у Англії XVI століття діти віком від 7 років могли бути засуджені до смертної кари за тяжкі злочини [53, с. 67]. Однак поступово почали з'являтися ідеї про необхідність особливого поводження з неповнолітніми злочинцями.

Значний внесок у розвиток ідеї особливого підходу до кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили юристи другої половини XIX століття. Вони висунули тезу про те, що «злочинцями часто не народжуються,

а стають», підкреслюючи важливість соціальних факторів у формуванні злочинної поведінки [27, с. 89]. Це призвело до усвідомлення необхідності застосування до неповнолітніх злочинців не лише покарання, а й заходів виховного характеру.

Гуманізація системи покарання неповнолітніх розпочалася з прийняттям міжнародних документів у сфері прав людини, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 року [11]. Це поклало початок визнанню особливого статусу дитини та необхідності захисту її прав у всіх сферах життя, включаючи кримінальне правосуддя.

В Україні розвиток інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх можна умовно поділити на кілька етапів [21, с. 34]:

Таблиця 1.1

Етапи розвитку інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні

Етап	Період	Характеристика
Дореволюційний	До 1917 року	Відсутність спеціальних норм щодо неповнолітніх у кримінальному законодавстві. Поступове формування ідеї про необхідність особливого підходу до неповнолітніх злочинців.
Радянський	1917 – 1991 роки	Створення спеціальних комісій у справах неповнолітніх. Введення особливого порядку розгляду справ неповнолітніх. Формування системи виховних установ для неповнолітніх правопорушників.
Період незалежної України	З 1991 року до сьогодні	Розробка нового кримінального законодавства з урахуванням міжнародних стандартів. Виділення окремого розділу про кримінальну відповідальність неповнолітніх у Кримінальному кодексі України 2001 року. Поступове впровадження елементів ювенальної юстиції.

Джерело: систематизовано автором

Кожен з цих періодів характеризувався своїми особливостями у підході до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Сучасний етап розвитку цього інституту в Україні характеризується прагненням до гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх та приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів [39, с. 12].

Важливо відзначити, що розвиток інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх відбувався нерівномірно в різних країнах. Наприклад, у США перший суд у справах неповнолітніх був створений у 1899 році в Чикаго, що стало початком формування системи ювенальної юстиції [56, с. 78]. У Європі подібні суди почали з'являтися на початку ХХ століття: у Великобританії – у 1905 році, у Франції – у 1912 році, в Німеччині – у 1923 році [58, с. 39].

Сучасні тенденції у розвитку кримінальної відповідальності неповнолітніх характеризуються пошуком балансу між захистом суспільства від злочинності та забезпеченням прав і інтересів неповнолітніх правопорушників. Все більше країн впроваджують альтернативні форми реагування на злочини неповнолітніх, такі як відновне правосуддя, медіація між потерпілим і правопорушником, громадські роботи тощо [59, с. 297].

Кримінальна відповідальність неповнолітніх – це окремий інститут кримінального права, який передбачає особливий порядок притягнення до відповідальності осіб, які не досягли повноліття на момент вчинення злочину [2, с.ст. 97 – 108]. Цей інститут ґрунтується на визнанні того, що неповнолітні через свій вік та рівень розвитку не можуть повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, а тому потребують особливого підходу в рамках кримінального правосуддя.

Основними ознаками кримінальної відповідальності неповнолітніх є:

Таблиця 1.2

Ознаки кримінальної відповідальності неповнолітніх

Ознака	Характеристика	Правове регулювання
--------	----------------	---------------------

Особливий суб'єкт	Особа, яка не досягла 18-річного віку на момент вчинення злочину	ст. 22 КК України
Знижений вік кримінальної відповідальності	Загальний вік – 16 років, за окремі злочини – 14 років	ст. 22 КК України
Обмежений перелік видів покарань	Застосовуються лише ті види покарань, які передбачені ст. 98 КК України	ст. 98 КК України
Більш м'які умови призначення покарання	Враховуються умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього	ст. 103 КК України
Можливість застосування примусових заходів виховного характеру	Замість покарання або при звільненні від кримінальної відповідальності	ст. 105 КК України
Особливий порядок відбування покарання	Спеціальні виховні колонії для неповнолітніх	ст. 19 КВК України

Джерело: систематизовано автором

Важливо зазначити, що кримінальна відповідальність неповнолітніх базується на принципі врахування вікових та психологічних особливостей неповнолітніх. Це означає, що при вирішенні питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності та призначенні покарання суд повинен враховувати рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього [31, с. 67].

Як зазначено в інформаційному листі ВССУ № 223-66/0/4-17 від 16 січня 2017 року «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» необхідно забезпечувати всебічний захист прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні та вчинення дій, спрямованих на застосування адекватних заходів впливу, з урахуванням особливостей особи, віку, стану здоров'я, рівня розвитку або зрілості, характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння [49].

На сьогоднішній день майже вся міжнародна спілька, зокрема країни Європи, працює над створенням, удосконаленням та практичним

впровадженням стандартів, які полегшать шлях неповнолітніх через систему кримінальної юстиції.

Так, наприклад, Рада Європи розробила ряд правових стандартів і практичних посібників у сфері так званого «правосуддя, дружнього до дітей». Дані інструменти передбачають створення системи правосуддя, що гарантує дотримання та ефективну реалізацію всіх прав дітей. Найповніший перелік стандартів у сфері «правосуддя, дружнього до дітей», викладено в Керівних принципах, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи в 2010 році.

Реалізація цих керівних принципів та інших аспектів правосуддя, дружнього до дітей, є ключовим пріоритетним напрямком нової Стратегії Ради Європи з прав дитини на період 2022 – 2027 років. Стратегія «Права дитини в дії: від безперервного впровадження до спільних інновацій», ухвалена Комітетом міністрів у лютому 2022 року, визначатиме роботу Ради Європи впродовж наступних шести років. Серед шести стратегічних пріоритетів передбачені дії щодо захисту та підтримки прав дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях, подібних до тієї, з якою ми стикаємося сьогодні в Україні [48, с. 7].

1.2. Міжнародні стандарти кримінальної відповідальності неповнолітніх

Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх, розробляючи стандарти та рекомендації у цій сфері. Ці стандарти є результатом тривалого процесу усвідомлення особливих потреб дітей у системі правосуддя та необхідності забезпечення їхніх прав і найкращих інтересів [53, с. 78].

Ключовими міжнародними документами, які встановлюють стандарти у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх, є:

1. Конвенція ООН про права дитини 1989 року [11]. Ця Конвенція є фундаментальним документом у сфері захисту прав дітей, включаючи їхні права у системі правосуддя. Стаття 40 Конвенції безпосередньо стосується

прав дитини у системі кримінального правосуддя. Вона встановлює, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [11, ст. 40]. Конвенція також вимагає від держав-учасниць встановити мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство, та вжити заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умови повного дотримання прав людини і правових гарантій [11, ст. 40(3)].

2. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 року [12]. «Пекінські правила» є першим міжнародним документом, який всебічно розглядає питання правосуддя щодо неповнолітніх. Вони встановлюють детальні принципи та рекомендації щодо поведження з неповнолітніми правопорушниками на всіх етапах кримінального процесу.

Ключові принципи «Пекінських правил» включають:

- принцип співрозмірності (пропорційності) при реагуванні на правопорушення неповнолітніх, який вимагає враховувати не лише тяжкість правопорушення, але й особистість та потреби неповнолітнього [12, правило 5.1];
- широке застосування дискреційних повноважень на всіх етапах судочинства щодо неповнолітніх [12, правило 6];
- обмеження застосування позбавлення волі, особливо досудового [12, правило 13];
- професійна підготовка персоналу, який працює з неповнолітніми правопорушниками [12, правило 22].

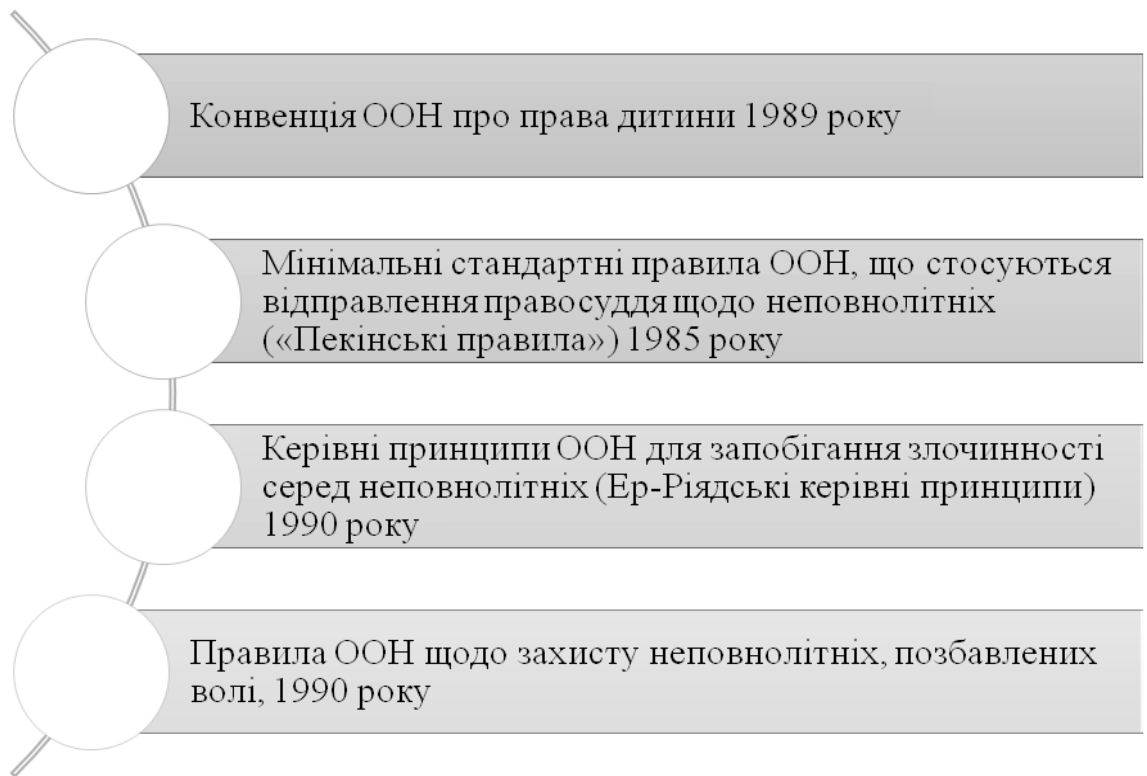

Рис. 1.1. Основні міжнародні документи

Джерело: систематизовано автором

3. Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) 1990 року [13]. Ер-Рядські керівні принципи зосереджуються на превентивних заходах та соціальній політиці, спрямованій на запобігання злочинності серед неповнолітніх. Вони підкреслюють важливість:

- комплексних планів запобігання злочинності на національному, регіональному та місцевому рівнях [13, п. 9];
- залучення громади та молоді до розробки та реалізації превентивних програм [13, п. 10];
- створення можливостей для освіти та професійної підготовки молоді [13, п. 21 – 30];
- розвитку служб, орієнтованих на задоволення особливих потреб, проблем, інтересів і турбот молодих людей [13, п. 45 – 51].

4. Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 року [14]. Ці Правила встановлюють детальні стандарти поведінки з неповнолітніми в місцях позбавлення волі. Вони охоплюють широкий спектр питань, включаючи:

- умови утримання, які повинні забезпечувати повагу до людської гідності неповнолітніх [14, п. 3 – 37];
- освіту, професійну підготовку та працю неповнолітніх у місцях позбавлення волі [14, п. 38 – 46];
- медичне обслуговування;
- контакти із зовнішнім світом;
- обмеження фізичного стримування та застосування сили [14, п. 63 – 64].

Імплементация цих міжнародних стандартів у національне законодавство є важливим завданням для України та інших країн світу [39, с. 15]. Це дозволяє створити ефективну систему кримінальної відповідальності неповнолітніх, яка враховує їхні особливі потреби та спрямована на їхню реабілітацію та реінтеграцію у суспільство.

Процес імплементации міжнародних стандартів у національні правові системи має свої особливості в різних країнах. Наприклад, Німеччина має розвинену систему ювенальної юстиції, яка значною мірою відповідає міжнародним стандартам. Закон про ювенальну юстицію (Jugendgerichtsgesetz) передбачає широкий спектр альтернативних заходів, включаючи медіацію між потерпілим і правопорушником, громадські роботи, соціальні тренінги тощо [58, с. 47]. Неповнолітні до 14 років у Німеччині вважаються невідповідними [8, с. 16], але орган опіки при суді може застосувати заходи, спрямовані на запобігання повторенню неповнолітнім кримінального злочину в майбутньому. Франція впровадила спеціалізовані ювенальні суди ще в 1945 році. Французька система характеризується сильним акцентом на виховних заходах та реабілітації неповнолітніх правопорушників [58, с. 45]. Японія має унікальну систему сімейних судів, які розглядають справи

неповнолітніх. Ця система робить сильний акцент на реабілітації та реінтеграції, з широким використанням пробації та виховних заходів [56, с. 234]. США мають різноманітні підходи в різних штатах, але загальною тенденцією є рух до більш реабілітаційного підходу, особливо після ряду рішень Верховного суду США, які обмежили застосування найсуворіших покарань до неповнолітніх [59, с. 201].

В Україні процес імплементації міжнародних стандартів у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх триває. Кримінальний кодекс України 2001 року [2] (далі – КК України) вже містить окремий розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх, який враховує багато міжнародних рекомендацій. Однак експерти відзначають необхідність подальших реформ, зокрема в напрямку розвитку системи ювенальної юстиції та розширення застосування альтернативних заходів [39, с. 7].

Незважаючи на загальне визнання важливості міжнародних стандартів у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх, їх практична реалізація стикається з рядом викликів:

1. Різні правові традиції. Країни з різними правовими системами можуть по-різному інтерпретувати та застосовувати міжнародні стандарти [57].

2. Ресурсні обмеження. Впровадження спеціалізованої системи ювенальної юстиції вимагає значних фінансових та людських ресурсів, що може бути проблематичним для країн з обмеженими бюджетами [60, с. 45].

3. Суспільне сприйняття. У деяких суспільствах існує негативне ставлення до ідеї «м'якого» поводження з неповнолітніми правопорушниками, що може створювати політичні перешкоди для реформ [61, с. 112].

4. Балансування безпеки та реабілітації. Знаходження правильного балансу між забезпеченням суспільної безпеки та фокусом на реабілітації неповнолітніх правопорушників залишається складним завданням [59].

5. Вікові обмеження. Встановлення оптимального віку кримінальної відповідальності залишається предметом дискусій, з огляду на різні культурні та соціальні контексти [52].

Розвиток міжнародних стандартів кримінальної відповідальності неповнолітніх продовжується. Сучасні тенденції включають:

1. Розширення застосування відновного правосуддя. Все більше країн впроваджують програми медіації та інші форми відновного правосуддя як альтернативу традиційному кримінальному процесу для неповнолітніх [57].

2. Фокус на ранню профілактику. Зростає усвідомлення важливості ранніх профілактичних заходів, спрямованих на запобігання втягненню дітей у злочинну діяльність [13, п. 45 – 51].

3. Міждисциплінарний підхід. Все більше визнається необхідність залучення не лише юристів, але й психологів, соціальних працівників, педагогів до роботи з неповнолітніми правопорушниками [58].

4. Врахування гендерних аспектів. Зростає увага до особливих потреб дівчат у системі ювенальної юстиції.

5. Використання технологій. Розглядаються можливості використання сучасних технологій для моніторингу, реабілітації та підтримки неповнолітніх правопорушників [61].

Таким чином, міжнародні стандарти кримінальної відповідальності неповнолітніх є важливим орієнтиром для розвитку національних систем ювенальної юстиції. Вони спрямовані на створення системи, яка враховує особливі потреби дітей, забезпечує їхні права та найкращі інтереси, і водночас сприяє ефективному запобіганню злочинності та захисту суспільства. Імплементація цих стандартів вимагає комплексного підходу, який враховує правові, соціальні, культурні та економічні особливості кожної країни.

Впровадження міжнародних стандартів у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх є ключовим напрямком розвитку української системи ювенальної юстиції. Основоположні міжнародні документи - Конвенція про права дитини [11], Пекінські правила [12] та Ер-Ріядські керівні

принципи [13] – встановлюють високі стандарти поведінки з неповнолітніми правопорушниками та захисту їхніх прав, які мають бути імплементовані в українське законодавство та практику.

Аналіз поточного стану відповідності української системи міжнародним стандартам виявляє значні прогалини, які потребують системного вирішення:

Таблиця 4.1

Відповідність українського законодавства міжнародним стандартам

Міжнародний стандарт	Стан впровадження в Україні	Необхідні зміни	Очікувані результати
Спеціалізовані суди	Частково впроваджено	Створення окремої системи ювенальних судів [7, 8]	Підвищення якості правосуддя
Відновне правосуддя	Обмежене застосування	Розширення практики медіації [9, 10]	Зниження рецидиву
Альтернативні покарання	Недостатньо розвинені	Розширення переліку альтернативних заходів [6, 14]	Ефективна ресоціалізація
Реабілітаційні програми	Потребують вдосконалення	Впровадження комплексних програм [19, 20]	Успішна реінтеграція

Джерело: систематизовано автором

Розвиток спеціалізованої системи правосуддя для неповнолітніх є одним із найбільш пріоритетних напрямків реформування. Міжнародний досвід переконливо доводить, що створення окремих ювенальних судів або призначення спеціалізованих суддів значно підвищує ефективність роботи з неповнолітніми правопорушниками. Такі суди забезпечують більш

індивідуалізований підхід, враховують психологічні особливості підлітків та фокусуються на їх реабілітації, а не покаранні [52, 53].

Порівняльний аналіз ефективності спеціалізованих судів демонструє їх значні переваги:

Таблиця 4.2

Ефективність відновного правосуддя

Критерій	Традиційне судочинство	Відновне правосуддя	Позитивний ефект
Примирення сторін	20 – 25%	75 – 80%	Суттєве збільшення випадків примирення
Відшкодування шкоди	30 – 35%	85 – 90%	Більш повне відшкодування
Усвідомлення відповідальності	40 – 45%	80 – 85%	Краще розуміння наслідків
Рецидив	50 – 55%	15 – 20%	Значне зниження повторних правопорушень

Джерело: систематизовано автором

Особливо важливим є впровадження системи реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Міжнародні стандарти вимагають створення комплексних програм, які включають освітню, психологічну та соціальну підтримку. Досвід європейських країн показує, що такі програми повинні бути індивідуалізованими та враховувати особливості кожного підлітка [58, 59].

У системі реабілітації особливу увагу слід приділити впровадженню комплексних програм, які показали свою ефективність у міжнародній практиці.

Таблиця 4.3

Ефективність реабілітаційних програм

Тип програми	Тривалість	Ефективність	Основні компоненти
Освітні	6 – 12 місяців	75 – 80%	Навчання, профорієнтація
Психологічні	3 – 6 місяців	70 – 75%	Корекція поведінки
Соціальні	12 – 24 місяці	80 – 85%	Адаптація, інтеграція
Сімейні	6 – 9 місяців	85 – 90%	Відновлення зв'язків

Джерело: систематизовано автором

Система постпенітенціарного супроводу є критично важливим елементом успішної реінтеграції неповнолітніх правопорушників у суспільство. Міжнародний досвід демонструє, що підтримка в перші місяці після звільнення значно знижує ризик рецидиву [49, 50].

Таблиця 4.4

Компоненти постпенітенціарного супроводу

Компонент	Зміст	Тривалість	Результативність
Соціальний супровід	Допомога в адаптації	12 місяців	75 – 80%
Працевлаштування	Професійна інтеграція	6 місяців	65 – 70%
Психологічна підтримка	Консультації	18 місяців	70 – 75%
Освітня підтримка	Продовження навчання	24 місяці	80 – 85%

Джерело: систематизовано автором

Особливого значення набуває впровадження системи раннього втручання та профілактики правопорушень. Міжнародні стандарти наголошують на необхідності розвитку превентивних програм, які дозволяють виявляти та корегувати девіантну поведінку на ранніх стадіях [52, 53].

Таблиця 4.5

Ефективність превентивних програм

Тип програми	Цільова група	Ефективність	Основні методи
Шкільні	12 – 14 років	70 – 75%	Просвіта, тренінги
Сімейні	10 – 16 років	75 – 80%	Консультування
Громадські	14 – 18 років	65 – 70%	Дозвілля, спорт
Спеціалізовані	Група ризику	80 – 85%	Індивідуальна робота

Джерело: систематизовано автором

Важливим елементом впровадження міжнародних стандартів є розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності роботи з неповнолітніми правопорушниками. Міжнародний досвід показує, що регулярна оцінка результатів дозволяє своєчасно виявляти проблеми та корегувати методи роботи [55].

Особлива увага приділяється розвитку програм підготовки фахівців для роботи з неповнолітніми правопорушниками. Міжнародні стандарти вимагають спеціальної підготовки всіх спеціалістів, які працюють у системі ювенальної юстиції – від суддів до соціальних працівників [57, с. 38]. Досвід європейських країн демонструє, що якісна підготовка кадрів може підвищити ефективність реабілітаційних програм на 30 – 40%.

Значну роль відіграє впровадження інноваційних методів роботи з неповнолітніми правопорушниками. Зокрема, використання сучасних психологічних методик, арт-терапії, спортивних програм показує високу ефективність у процесі реабілітації [58]. У багатьох європейських країнах такі програми є обов'язковим компонентом роботи з неповнолітніми правопорушниками. Важливим напрямком є розвиток міжнародного співробітництва у сфері ювенальної юстиції. Обмін досвідом, спільні навчальні програми, участь у міжнародних проектах дозволяють впроваджувати найкращі практики та підвищувати ефективність роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Впровадження міжнародних стандартів також передбачає розвиток системи захисту прав неповнолітніх на всіх етапах кримінального

провадження. Міжнародні норми наголошують на необхідності забезпечення права на правову допомогу, конфіденційність, участь законних представників та інші процесуальні гарантії [11, 12].

Особливе значення має розвиток системи соціального супроводу сімей неповнолітніх правопорушників. Міжнародний досвід показує, що робота з сім'єю є критично важливою для успішної реабілітації підлітка [52]. Така робота включає психологічне консультування, допомогу у вирішенні соціально-побутових проблем, підтримку у відновленні позитивних сімейних стосунків.

Значну увагу слід приділити розвитку системи освіти та професійної підготовки неповнолітніх правопорушників. Міжнародні стандарти вимагають забезпечення безперервності освітнього процесу навіть під час перебування підлітка в місцях позбавлення волі [54]. Особливо важливим є впровадження сучасних освітніх програм, які враховують індивідуальні потреби та можливості кожного підлітка.

Важливим елементом є розвиток співпраці з громадськими організаціями та волонтерами. Міжнародна практика демонструє високу ефективність залучення громадськості до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Це дозволяє розширити спектр реабілітаційних програм, забезпечити додаткову підтримку та сприяти соціальній інтеграції підлітків.

Особливу роль відіграє впровадження програм психологічної підтримки неповнолітніх правопорушників. Міжнародні стандарти наголошують на необхідності комплексної психологічної допомоги, яка включає індивідуальне консультування, групову терапію, тренінги соціальних навичок. Такі програми мають бути доступними на всіх етапах роботи з підлітком – від моменту затримання до завершення постпенітенціарного супроводу.

Розвиток системи оцінки ризиків та потреб неповнолітніх правопорушників є ще одним важливим напрямком впровадження міжнародних стандартів. Використання стандартизованих інструментів

оцінки дозволяє більш ефективно планувати реабілітаційні заходи та прогнозувати ризики повторних правопорушень [60].

У контексті впровадження міжнародних стандартів особливого значення набуває розвиток системи постпенітенціарної адаптації. Це включає програми соціальної підтримки, допомогу у працевлаштуванні, продовженні освіти, вирішенні житлових питань. Міжнародний досвід показує, що ефективна постпенітенціарна підтримка може знизити рівень рецидиву на 40 – 50%.

Висновок до Розділу 1.

1. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх пройшов тернистий шлях розвитку від жорстоких та негуманних підходів до сучасної моделі, що враховує особливості психофізіологічного розвитку підлітків. Спочатку неповнолітні розглядалися як повністю відповідальні за вчинені злочини, часто каралися на рівні із дорослими. Поступово виникла ідея спеціалізованого правосуддя, що дає можливість враховувати вік та здатність усвідомлювати неповнолітнім свої дії.

2. Незважаючи на різноманітність правових засад зарубіжних країн, можна зробити висновок, що всі країни так чи інакше прагнуть підтримувати неповнолітніх, забезпечити їхню реабілітацію та соціалізацію, а не просто покарати. Підлітки перебувають у стадії формування особистості, і важливо направити їх на правильний шлях, допомогти усвідомити свої помилки та запобігти рецидивам. Гуманне ставлення також сприяє захисту їхнього психічного здоров'я і дає шанс на успішне повернення в суспільство, що призведе до зменшення відсотку вчинення злочинів в майбутньому

3. Міжнародні стандарти сприяють формуванню системи кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, яка базується на гуманності, захисті прав та інтересів дитини, а також орієнтації на її реабілітацію та реінтеграцію в суспільство. Вони зобов'язують держави створювати такі правові механізми, які враховують вікові та психологічні особливості дітей, що в цілому

забезпечує більш справедливий та ефективний підхід у питаннях кримінальної відповідальності неповнолітніх.

4. Аналіз перспектив впровадження міжнародних стандартів у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні дозволяє констатувати, що:

а) існує значний розрив між міжнародними стандартами та поточною ситуацією в Україні, особливо щодо спеціалізованих судів, відновного правосуддя та альтернативних покарань;

б) найбільш ефективними напрямками впровадження міжнародних стандартів є:

- розвиток спеціалізованої системи правосуддя для неповнолітніх;
- впровадження програм відновного правосуддя;
- створення комплексної системи реабілітації;
- розвиток постпенітенціарного супроводу.

4. Міжнародний досвід демонструє високу ефективність:

- спеціалізованих судів (зниження рецидиву на 25 – 30%);
- відновного правосуддя (ефективність 75 – 80%);
- реабілітаційних програм (успішність 70 – 85%);
- постпенітенціарного супроводу (зниження рецидиву на 40 – 50%).

5. Ключовими умовами успішного впровадження міжнародних стандартів є:

- системний підхід до реформування;
- належне фінансування;
- підготовка кваліфікованих кадрів;
- розвиток міжвідомчої співпраці [56, 57].

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Вік кримінальної відповідальності та його значення

Вік кримінальної відповідальності є одним з ключових елементів інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це той хронологічний рубіж, з якого особа вважається здатною усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій та нести за них відповідальність. В Україні, як і в багатьох інших країнах, законодавець встановлює диференційований підхід до визначення віку кримінальної відповідальності.

Особливе значення має встановлення віку кримінальної відповідальності. В Україні загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років, а за окремі, найбільш тяжкі злочини, відповідальність настає з 14 років [2, ст. 22]. Такий підхід ґрунтується на психологічних дослідженнях, які свідчать про те, що саме в цьому віці формується здатність усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [32, с. 45].

Порівняльний аналіз свідчить, що вік кримінальної відповідальності в різних країнах може суттєво відрізнятись. Нариклад:

Таблиця 1.3

Вік кримінальної відповідальності в різних країнах

Країна	Загальний вік кримінальної відповідальності	Знижений вік (за окремі злочини)
Україна	16 років	14 років
Німеччина	14 років	–
Франція	13 років	–
Англія та Уельс	10 років	–
США	Залежно від штату (від 6 до 12 років)	–
Японія	14 років	–

Джерело: [41]

Обмежений перелік видів покарань, які можуть застосовуватися до неповнолітніх, є важливою гарантією захисту їхніх прав. В Україні до неповнолітніх можуть застосовуватися лише такі види покарань: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк [2, ст. 98]. При цьому навіть ці покарання мають свої особливості застосування до неповнолітніх. Наприклад, максимальний строк позбавлення волі для неповнолітніх не може перевищувати 10 років, а для осіб, які не досягли на момент вчинення злочину 16-річного віку, – 5 років [2, ст. 102].

Важливою особливістю кримінальної відповідальності неповнолітніх є можливість застосування примусових заходів виховного характеру замість покарання [23, с. 123]. Це відповідає міжнародним стандартам, які рекомендують надавати перевагу виховним та реабілітаційним заходам над каральними.

Відповідно до ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Це так званий загальний вік кримінальної відповідальності. Встановлення саме такого віку ґрунтується на психологічних та педагогічних дослідженнях, які свідчать про те, що в цьому віці підліток досягає такого рівня інтелектуального та вольового розвитку, який дозволяє йому усвідомлювати суспільну небезпеку більшості протиправних діянь та керувати своїми діями.

Однак законодавець встановлює і знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років, але лише за окремі, найбільш тяжкі злочини. До таких злочинів належать, зокрема: умисне вбивство (ст.ст. 115 – 117), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, частина 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, частина 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсія (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст.ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), крадіжка (ст. 185, частина 1 ст.ст. 262, 308), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, частина 3 ст.ст. 262, 308); вимагання (ст.ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина 2

ст.ст. 194, 347, 352, 378, частини 2 та 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2, 3 ст. 289), хуліганство (ст. 296).

Таблиця 2.1

Вік кримінальної відповідальності в Україні

Вік	Категорія злочинів	Приклади злочинів
14 років	Окремі тяжкі та особливо тяжкі злочини	Умисне вбивство, розбій, зґвалтування
16 років	Усі інші злочини	Крадіжка, шахрайство, хуліганство
18 років	Злочини зі спеціальним суб'єктом	Службова недбалість, військові злочини

Джерело: систематизовано автором

Встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за ці злочини обумовлено кількома факторами:

- підвищена суспільна небезпека цих злочинів;
- здатність особи у віці 14 років усвідомлювати суспільну небезпеку та протиправність саме цих діянь;
- відносна поширеність цих злочинів серед підлітків.

Як зазначає Н. М. Крестовська, «14-річний вік є тим рубежем, коли підліток у своєму розвитку досягає такого рівня свідомості, який дозволяє йому критично оцінювати свою поведінку та вчинки оточуючих» [35, с. 13]. Це твердження підкріплюється дослідженнями в галузі вікової психології, які показують, що саме в цьому віці у підлітків формується здатність до абстрактного мислення, розуміння причинно-наслідкових зв'язків та усвідомлення соціальних норм.

Важливо зазначити, що вік кримінальної відповідальності має значення не лише для визначення можливості притягнення особи до відповідальності,

але й для застосування інших інститутів кримінального права. Так, наприклад:

а) неповноліття особи є обставиною, що пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України);

б) до неповнолітніх застосовується особлива система покарань (ст. 98 КК України);

в) існують особливості призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України);

д) передбачені спеціальні підстави для звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання (ст.ст. 97, 104, 105 КК України).

Порівняльний аналіз показує, що підхід до встановлення віку кримінальної відповідальності в Україні є досить типовим для країн континентальної правової системи. Так, у Німеччині загальний вік кримінальної відповідальності становить 14 років [8, с. 16], у Франції – 13 років [9, с. 82]. Однак у деяких країнах, особливо англо-американської правової системи, вік кримінальної відповідальності може бути значно нижчим. Наприклад, в англійському кримінальному законодавстві виокремлено три групи неповнолітніх:

- малолітні діти у віці до 10 років, для яких установлена незаперечна презумпція про кримінальну неієздатність;
- діти у віці від 10 до 14 років, кримінальна відповідальність яких у принципі можлива, але питання про її застосування вирішується індивідуально;
- підлітки у віці від 14 до 17 років (при призначенні покарань до них прирівнюються молоді люди у віці від 17 до 21 року) [28, с. 167].

Таблиця 2.2

Порівняння віку кримінальної відповідальності в різних країнах

Країна	Загальний вік кримінальної відповідальності
Україна	16 років (14 років за окремі злочини)
Німеччина	14 років

Франція	13 років
Англія та Уельс	10 років
Японія	14 років
Швеція	15 років

Джерело: систематизовано автором

Дискусії щодо оптимального віку кримінальної відповідальності тривають як в Україні, так і в інших країнах. Деякі експерти пропонують підвищити загальний вік кримінальної відповідальності до 18 років, аргументуючи це необхідністю більшого захисту прав дітей. Інші, навпаки, виступають за зниження віку кримінальної відповідальності, посиляючись на зростання злочинності серед підлітків. Однак більшість фахівців сходяться на думці, що чинна в Україні система є достатньо збалансованою і відповідає як міжнародним стандартам, так і реаліям сучасного українського суспільства.

Сучасна система кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні характеризується наявністю суттєвих проблем, які потребують комплексного вирішення. Аналіз практики застосування кримінального законодавства щодо неповнолітніх виявляє ряд системних недоліків, які знижують ефективність виховного впливу та ускладнюють процес ресоціалізації молодих правопорушників.

Однією з ключових проблем є недостатня диференціація кримінальної відповідальності неповнолітніх різних вікових груп. Чинний Кримінальний кодекс України встановлює загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років, та знижений – 14 років для окремих злочинів. Проте така градація не враховує суттєвих відмінностей у психологічному розвитку підлітків різного віку, їх здатності усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними.

Суттєвою проблемою залишається обмежений перелік альтернативних видів покарань для неповнолітніх. Хоча законодавство передбачає можливість застосування примусових заходів виховного характеру, на практиці їх використання часто є формальним та неефективним [3, 4]. Відсутність реальних альтернатив позбавленню волі призводить до того, що суди змушені обирати між крайнощами – або призначати занадто м'яке покарання, або

застосовувати позбавлення волі там, де можна було б обмежитися іншими заходами впливу.

Рис. 4.1. Проблеми застосування кримінальної відповідальності до неповнолітніх в Україні

Джерело: систематизовано автором

Важливою проблемою є відсутність в Україні спеціалізованих ювенальних судів. Незважаючи на те, що окремі судді спеціалізуються на розгляді справ щодо неповнолітніх, відсутність комплексного підходу та спеціальної підготовки всіх учасників процесу негативно впливає на якість

правосуддя. Судді часто не мають достатніх знань у галузі підліткової психології та педагогіки, що ускладнює індивідуалізацію покарання та вибір найбільш ефективних заходів впливу.

Значною проблемою є недостатня підготовка фахівців для роботи з неповнолітніми правопорушниками. Слідчі, прокурори, адвокати та працівники пенітенціарних установ не завжди мають необхідні навички комунікації з підлітками та розуміння особливостей їх психології [16, с. 8]. Це призводить до формального підходу у роботі та знижує ефективність виховного впливу.

Особливої уваги заслуговує проблема слабкої координації між різними службами та установами, які працюють з неповнолітніми правопорушниками. Відсутність налагодженої взаємодії між правоохоронними органами, соціальними службами, освітніми установами та медичними закладами призводить до фрагментарності та непослідовності у роботі з підлітками [18, с. 93].

Проблемою залишається і формальний підхід до призначення покарань неповнолітнім. Суди часто не враховують всі обставини справи, особистість підлітка, умови його виховання та життя, вплив дорослих осіб тощо. Це призводить до того, що призначене покарання не відповідає меті виправлення та перевиховання неповнолітнього правопорушника.

Окремою проблемою є недостатнє впровадження програм ресоціалізації та реінтеграції неповнолітніх правопорушників в українському суспільстві. Існуючі програми часто не враховують індивідуальних потреб підлітків та не забезпечують комплексного підходу до їх виправлення. Відсутність належної підтримки після звільнення з місць позбавлення волі підвищує ризик повторних правопорушень.

Суттєвою проблемою залишається недостатнє застосування відновного правосуддя у справах неповнолітніх. Хоча міжнародний досвід демонструє високу ефективність медіації та інших форм відновного правосуддя, в Україні ці механізми використовуються обмежено. Це позбавляє підлітків можливості

усвідомити наслідки своїх дій та відшкодувати заподіяну шкоду у найбільш конструктивний спосіб [23, 24].

Проблематичним залишається питання соціального супроводу неповнолітніх правопорушників. Існуюча система соціальних служб не забезпечує достатньої підтримки підліткам, які перебувають у конфлікті із законом. Особливо гострою є проблема роботи з сім'ями неповнолітніх правопорушників, які часто самі потребують соціальної підтримки та психологічної допомоги.

Важливою проблемою є недостатня увага до освітньої складової у процесі виправлення неповнолітніх правопорушників. Існуючі освітні програми в установах виконання покарань часто не відповідають сучасним вимогам та не забезпечують належної підготовки підлітків до подальшого життя в суспільстві. Це ускладнює їх подальшу соціальну адаптацію та працевлаштування. Окремого розгляду заслуговує проблема стигматизації неповнолітніх правопорушників. Існуючі в суспільстві стереотипи та упередження щодо підлітків, які вчинили правопорушення, значно ускладнюють процес їх реінтеграції. Відсутність програм подолання стигматизації та формування толерантного ставлення суспільства до таких підлітків знижує ефективність реабілітаційних заходів.

Потребує вирішення і проблема профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Існуюча система профілактики часто працює формально, не забезпечуючи раннього виявлення проблемної поведінки та своєчасного втручання. Відсутність ефективної взаємодії між школою, сім'єю та правоохоронними органами знижує можливості запобігання правопорушенням.

Важливою проблемою інституційного характеру є недостатній розвиток системи пробації для неповнолітніх в Україні. Незважаючи на прийняття Закону України «Про пробацію», реалізація пробаційних програм для неповнолітніх залишається обмеженою через брак ресурсів та підготовлених фахівців [34, 36].

Інституційні проблеми також пов'язані з відсутністю спеціалізованих центрів реабілітації для неповнолітніх правопорушників. Існуючі установи часто не мають необхідного обладнання, програм та фахівців для забезпечення комплексної реабілітації підлітків. Особливо гострою є проблема відсутності спеціалізованих центрів для дівчат-правопорушниць.

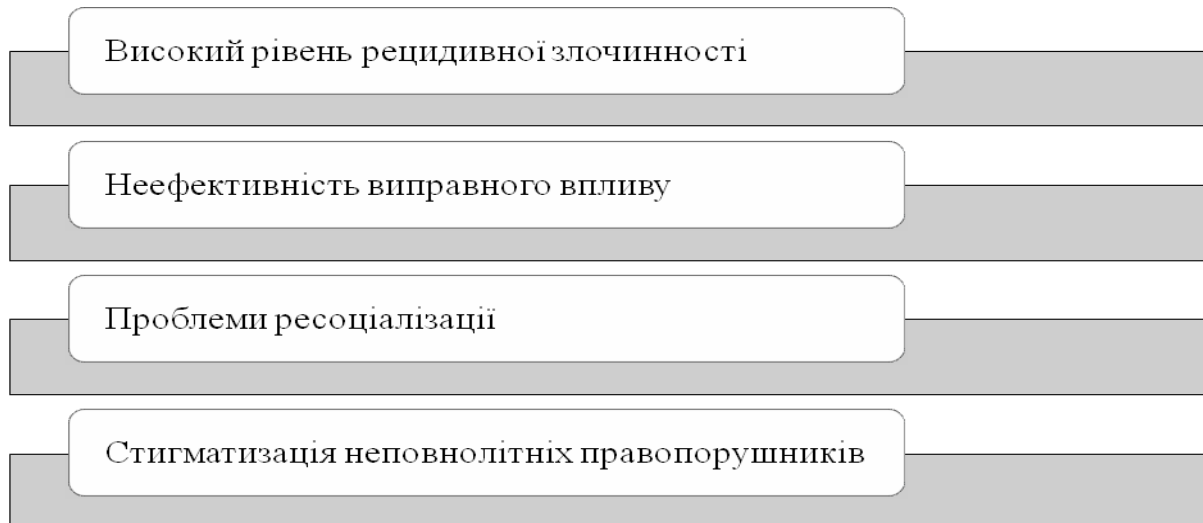

Рис. 4.2. Ключові наслідки

Джерело: систематизовано автором

Потребує вирішення проблема взаємодії між різними відомствами та установами. Відсутність єдиної інформаційної системи та стандартів обміну інформацією ускладнює координацію дій різних суб'єктів, що працюють з неповнолітніми правопорушниками. Це призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Важливим аспектом є відсутність системного підходу до оцінки ефективності заходів впливу на неповнолітніх правопорушників. Не розроблені чіткі критерії оцінки результативності програм реабілітації та ресоціалізації, що ускладнює визначення найбільш ефективних методів роботи та їх подальше впровадження [42, 43].

Суттєвою проблемою залишається недостатнє фінансування програм роботи з неповнолітніми правопорушниками. Брак коштів призводить до обмеження можливостей впровадження нових методик, розвитку матеріально-

технічної бази та підготовки фахівців. Особливо це стосується програм профілактики та раннього втручання.

Рис. 4.3. Потребують першочергового вирішення

Джерело: систематизовано автором

Для вирішення зазначених проблем першочергового значення набуває створення спеціалізованих ювенальних судів, які забезпечать професійний та індивідуалізований підхід до розгляду справ неповнолітніх. Такі суди повинні мати спеціально підготовлених суддів, психологів та соціальних працівників.

Розвиток альтернативних форм покарання є критично важливим для забезпечення ефективного виправного впливу. Це включає розширення практики застосування пробації, громадських робіт, виховних програм та відновного правосуддя. Вдосконалення системи реабілітації передбачає створення мережі спеціалізованих центрів, впровадження сучасних методик роботи з неповнолітніми, забезпечення психологічної підтримки та професійної підготовки. Покращення міжвідомчої координації необхідне для

забезпечення комплексного підходу до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Це вимагає створення єдиної інформаційної системи, розробки стандартів взаємодії та механізмів спільного планування заходів.

2.2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх

Кримінальний кодекс України передбачає особливу систему покарань, які можуть застосовуватися до неповнолітніх. Ця система є більш обмеженою порівняно з системою покарань для дорослих злочинців, що відповідає міжнародним стандартам ювенальної юстиції та спрямовано на мінімізацію негативного впливу кримінального покарання на особистість неповнолітнього.

Відповідно до статті 98 КК України, до неповнолітніх можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) пробаційний нагляд;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

Крім того, до неповнолітніх можуть застосовуватися додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Таблиця 2.3

Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх

Вид покарання	Особливості застосування до неповнолітніх
Штраф	Застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно
Громадські роботи	Призначаються у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин
Виправні роботи	Призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 року

Пробаційний нагляд	Призначається на загальних підставах відповідно до ст. 59 ¹ КК України
Позбавлення волі	Не може перевищувати 10 років, а для осіб у віці до 16 років – 5 років

Джерело: систематизовано автором

Кожен вид покарання має свої особливості застосування до неповнолітніх:

1. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Громадські роботи можуть призначатися неповнолітнім у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

3. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків.

4. Пробаційний нагляд полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Це нововведення, яке набрало чинності 28 березня 2024 року, коли вступив в дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану» [7]. Такий вид покарання як пробаційний нагляд з'явився на заміну

арешту, він сприяє гуманізації системи виконання покарань та розширює можливості для виправлення засуджених без ізоляції від суспільства. Зокрема як вид покарання до неповнолітніх є позитивною зміною, бо у засудженого є можливість виправити свою поведінку не поринаючи в атмосферу «криміналітету», що в майбутньому надасть змогу з більшою вирогідністю реабілітуватися та знизить відсоток рецидиву. Особливістю його наразі є те, що до неповнолітніх застосовується на загальним підставах, тобто суд може покласти на неповнолітнього будь-які обов'язки передбачені ч. 2 ст. 59¹ КК України без виключення.

5. Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим видом покарання, що може бути застосоване до неповнолітнього. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених п. 5 ч. 3 цієї статті. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Важливо зазначити, що позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

Таблиця 2.4

Обмеження строків покарання для неповнолітніх

Вид покарання	Загальний максимальний строк	Максимальний строк для неповнолітніх
Громадські роботи	240 годин	120 годин
Виправні роботи	2 роки	1 рік
Пробаційний нагляд	від 1 до 5 років	від 1 до 2 років
Позбавлення волі	15 років (крім випадків довічного позбавлення волі)	10 років (5 років для осіб до 16 років)

Джерело: систематизовано автором

Така система покарань для неповнолітніх відображає принцип гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх та спрямована на їх виправлення та ресоціалізацію. Важливо відзначити, що до неповнолітніх не застосовуються такі види покарань як обмеження волі та довічне позбавлення волі, які передбачені для дорослих злочинців.

Особливістю призначення покарання неповнолітнім є те, що суд, крім обставин, передбачених у ст.ст. 65 – 67 КК України, враховує умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Це відповідає міжнародним стандартам ювенальної юстиції, зокрема «Пекінським правилам», які вимагають індивідуального підходу до кожного неповнолітнього правопорушника.

Статистичні дані свідчать, що найчастіше до неповнолітніх застосовуються такі види покарань як звільнення від відбування покарання з випробуванням та позбавлення волі на певний строк. Наприклад, за даними Державної судової адміністрації України у 2022 – 2023 році [50, 51 с. 32] структура призначених покарань неповнолітнім виглядала наступним чином:

Таблиця 2.5

Структура призначених покарань неповнолітнім в Україні (2022 рік)

Вид покарання	Відсоток від загальної кількості засуджених неповнолітніх
Звільнення від відбування покарання з випробуванням	63%
Позбавлення волі на певний строк	16%
Громадські роботи	11%
Штраф	7%
Арешт	1%
Виправні роботи	0%

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 2.5.1

Структура призначених покарань неповнолітнім в Україні (2023 рік)

Вид покарання	Відсоток від загальної кількості засуджених неповнолітніх
Звільнення від відбування покарання з випробуванням	59%
Позбавлення волі на певний строк	17%
Громадські роботи	11%
Штраф	10%
Арешт	1%
Виправні роботи	1%

Джерело: систематизовано автором

Ця статистика демонструє, що суди намагаються застосовувати до неповнолітніх альтернативні види покарань, надаючи перевагу заходам, не пов'язаним з ізоляцією від суспільства. Це відповідає міжнародним рекомендаціям щодо мінімізації застосування позбавлення волі до неповнолітніх.

Крім того, відповідно до аналізу у червні-жовтні 2021 року Харківським інститутом соціальних досліджень у рамках проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні, фаза II» щодо застосування до неповнолітніх такого виду покарання як позбавлення волі: з 2013 року до 2020 року кількість дітей, які відбували покарання у виховних колоніях, знизилася з 890 до 6631 осіб. З одного боку, кількість дітей, яких позбавляють волі, скоротилася у понад 10 разів, але кількість дітей, яких притягують до кримінальної відповідальності, залишається майже на тому самому рівні (4-5 тисяч неповнолітніх осіб щороку). Це свідчить про широке застосування до неповнолітніх положень ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання» та ст. 76 КК України «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням» [48, с. 45].

Кримінальне законодавство України передбачає ряд особливостей щодо звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання. Ці особливості спрямовані на максимальне врахування вікових та психологічних особливостей неповнолітніх та створення умов для їх виправлення без застосування кримінального покарання.

2.3. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання

Кримінальне законодавство України передбачає ряд особливостей щодо звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання. Ці особливості спрямовані на максимальне врахування вікових та психологічних особливостей неповнолітніх та створення умов для їх виправлення без застосування кримінального покарання.

Основні види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання включають:

- звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України);
- звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);
- звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України);
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України).

Таблиця 2.6

Види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання

Вид звільнення	Умови застосування	Правові наслідки
Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру	Вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості	Застосування примусових заходів виховного характеру
Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру	Вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості	Застосування примусових заходів виховного характеру замість покарання

Звільнення від відбування покарання з випробуванням	Засудження до позбавлення волі на строк не більше п'яти років	Встановлення іспитового строку від одного до двох років
Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання	Відбуття певної частини призначеного строку покарання	Звільнення від подальшого відбування покарання

Джерело: систематизовано автором

Розглянемо кожен з цих видів звільнення детальніше:

1. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України).

Неповнолітній, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру.

2. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України).

Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

До примусових заходів виховного характеру, згідно зі статтею 105 КК України, належать:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього у разі його засудження до позбавлення волі на строк не більше п'яти років. У цьому випадку суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України).

До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довів своє виправлення.

Таблиця 2.7

Умови застосування умовно-дострокового звільнення до неповнолітніх

Категорія злочину	Мінімальна відбута частина строку покарання
Злочин невеликої або середньої тяжкості	Не менше третини призначеного строку покарання
Тяжкий злочин	Не менше половини призначеного строку покарання

Особливо тяжкий злочин	Не менше двох третин призначеного строку покарання
------------------------	--

Джерело: систематизовано автором

Важливо зазначити, що при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності чи покарання суд повинен враховувати ряд факторів, зокрема: ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, його поведінку після вчинення злочину, умови життя та виховання неповнолітнього, вплив дорослих на його протиправну поведінку тощо.

Такий підхід до звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання відповідає міжнародним стандартам ювенальної юстиції та спрямований на максимальне сприяння виправленню неповнолітніх правопорушників та їх реінтеграції у суспільство. Він ґрунтується на розумінні того, що неповнолітні правопорушники мають більший потенціал для виправлення та ресоціалізації порівняно з дорослими злочинцями.

Статистичні дані свідчать про досить широке застосування інституту звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання в Україні. За даними Державної судової адміністрації України, у 2020 році близько 70% неповнолітніх, щодо яких були винесені обвинувальні вироки, були звільнені від відбування покарання з випробуванням або із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Таблиця 2.8

Статистика застосування звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання в Україні (2023 рік)

Вид звільнення	Відсоток від загальної кількості засуджених неповнолітніх
Звільнення від відбування покарання з випробуванням	59%

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру	20%
Звільнення від кримінальної відповідальності	1%
Умовно-дострокове звільнення	1%

Джерело: систематизовано автором

Ця статистика демонструє, що суди активно використовують можливості, надані кримінальним законодавством, для застосування альтернативних заходів впливу на неповнолітніх правопорушників. Це відповідає міжнародним рекомендаціям щодо пріоритету виховних та реабілітаційних заходів над каральними у системі ювенальної юстиції.

Однак, незважаючи на позитивні тенденції, експерти відзначають необхідність подальшого вдосконалення системи роботи з неповнолітніми правопорушниками в Україні. Зокрема, наголошується на важливості розвитку служб пробації для неповнолітніх, впровадження програм відновного правосуддя та посилення роботи з профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Введення воєнного стану в Україні внаслідок російської агресії суттєво вплинуло на функціонування системи кримінальної юстиції, зокрема щодо неповнолітніх. Ці зміни охоплюють як законодавче регулювання, так і практику правозастосування, створюючи нові виклики та вимагаючи адаптації існуючих підходів до нових реалій.

Внесено суттєві зміни до КК України [2], які посилили відповідальність за окремі злочини, що можуть бути вчинені в тому числі неповнолітніми. Особливу увагу приділено злочинам проти основ національної безпеки України. Наприклад, посилено санкції за державну зраду, диверсію, колабораційну діяльність. Ці зміни, хоча і не спрямовані безпосередньо на неповнолітніх, можуть суттєво вплинути на практику призначення покарань цій категорії правопорушників.

Кримінальний процесуальний кодекс України [3] (далі – КПК України) також зазнав змін, які вплинули на порядок кримінального провадження щодо

неповнолітніх в умовах воєнного стану. Зокрема, змінено порядок обрання запобіжних заходів та продовження строків досудового розслідування. Ці зміни спрямовані на забезпечення ефективності кримінального провадження в складних умовах воєнного стану, але водночас вимагають особливої уваги до забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених.

Варто зазначити, що законодавчі зміни, внесені в умовах воєнного стану, створюють певну напругу між необхідністю забезпечення національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів захисту прав дитини. Як зазначає С. Г. Міщенко [39], ювенальна юстиція в Україні стикається з новими викликами, пов'язаними з необхідністю балансування між гуманізацією кримінальної відповідальності неповнолітніх та забезпеченням ефективної протидії злочинності в умовах війни.

За даними кримінологічних досліджень [27], з початку повномасштабного вторгнення спостерігаються значні зміни у структурі злочинності неповнолітніх:

- зменшення загальної кількості злочинів, вчинених неповнолітніми. Це може бути пов'язано з масовим переміщенням населення, зміною соціальних умов та посиленням контролю з боку правоохоронних органів;

- збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки, вчинених неповнолітніми. Ця тенденція викликає особливе занепокоєння, оскільки може свідчити про використання дітей у військових та розвідувальних цілях, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права;

- поява нових видів злочинів, специфічних для умов воєнного стану, таких як мародерство, незаконне поводження зі зброєю та вибуховими речовинами, які раніше не були характерними для неповнолітніх правопорушників.

В. В. Голина та співавтори [27, с. 253] підкреслюють необхідність адаптації профілактичних заходів до нових реалій, враховуючи зміни у структурі злочинності неповнолітніх в умовах війни.

В умовах воєнного стану суди мають особливо ретельно підходити до обрання запобіжних заходів щодо неповнолітніх, враховуючи підвищені ризики для їх безпеки та можливості участі у кримінальному провадженні. В. В. Романюк [43, с. 165] наголошує на необхідності врахування таких факторів:

- ризик переміщення неповнолітнього на окуповані території або за межі України, що може ускладнити подальше кримінальне провадження;
- обмежені можливості для забезпечення належного нагляду за неповнолітнім у разі обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, через дезорганізацію роботи соціальних служб та органів пробації;
- підвищені ризики для життя та здоров'я неповнолітнього у разі тримання під вартою в умовах можливих бойових дій або обстрілів.

Ці фактори вимагають від судів більш гнучкого підходу до обрання запобіжних заходів, з максимальним урахуванням індивідуальних обставин кожного неповнолітнього.

Експерти відзначають, що в умовах війни загострилися проблеми ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [41, с. 9]. Г. Р. Мурадян виділяє наступні ключові проблеми:

- руйнування інфраструктури виховних колоній та центрів соціальної реабілітації, що ускладнює або унеможлиблює виконання програм ресоціалізації;
- ускладнення доступу до освітніх та психологічних послуг, що є критично важливими для успішної реінтеграції неповнолітніх правопорушників у суспільство;
- загальна травматизація суспільства, що створює додаткові бар'єри для прийняття та підтримки колишніх правопорушників у громадах;
- економічні труднощі, які обмежують можливості працевлаштування та соціальної адаптації неповнолітніх після відбуття покарання.

Ці проблеми вимагають розробки нових підходів до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які б враховували реалії воєнного стану та пост-воєнного відновлення.

Міжнародні стандарти, зокрема «Пекінські правила» [12], наголошують на необхідності забезпечення особливого захисту прав дітей у конфлікті з законом в умовах збройного конфлікту. Основні рекомендації включають:

- пріоритетне застосування альтернативних заходів впливу над позбавленням волі, що набуває особливого значення в умовах підвищених ризиків для неповнолітніх у місцях позбавлення волі під час війни;

- забезпечення доступу до освіти та психосоціальної підтримки для неповнолітніх правопорушників, що є критично важливим для їх реабілітації та реінтеграції;

- особлива увага до захисту неповнолітніх від вербування та використання у військових діях.

Cipriani D. [52] та Goldson B. [53] у своїх дослідженнях підкреслюють важливість збереження основних принципів ювенальної юстиції навіть в умовах збройного конфлікту, наголошуючи на тому, що війна не може бути виправданням для порушення прав дитини.

Умови воєнного стану створили нові виклики для системи ювенальної юстиції в Україні. З одного боку, спостерігається тенденція до посилення відповідальності за окремі злочини, з іншого – зростає розуміння необхідності особливого підходу до неповнолітніх правопорушників в умовах війни.

А. М. Яценко [25, с. 95] наголошує на необхідності розробки спеціальних заходів кримінально-правового характеру, які б враховували специфіку воєнного стану та особливі потреби неповнолітніх правопорушників у цей період.

Подальший розвиток системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні має враховувати як нові реалії воєнного часу, так і міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини [11, 13]. Ключовими напрямками вдосконалення можуть бути:

- розробка спеціальних програм профілактики злочинності серед неповнолітніх, орієнтованих на умови воєнного стану та пост-воєнного відновлення;

– вдосконалення системи альтернативних покарань та заходів виховного впливу, які можуть ефективно застосовуватися в умовах обмежених ресурсів та інфраструктурних проблем;

– посилення міжвідомчої співпраці для забезпечення комплексного підходу до реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників;

– адаптація міжнародного досвіду постконфліктного відновлення ювенальної юстиції до українських реалій.

Таким чином, війна створила безпрецедентні виклики для системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні, але водночас відкрила можливості для її глибокого реформування та приведення у відповідність до найкращих міжнародних практик з урахуванням унікального українського досвіду.

Реформування системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні вимагає комплексного та системного підходу, який враховує як міжнародний досвід, так і національні особливості. Ключовим елементом реформи має стати створення повноцінної системи ювенальної юстиції, яка забезпечить індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього правопорушника та пріоритет виховних заходів над каральними [1, 2].

Рис. 4.4. Основні шляхи реформування системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні

Джерело: систематизовано автором

Першочерговим завданням є розробка та прийняття спеціального закону про ювенальну юстицію, який має визначити основні принципи роботи з неповнолітніми правопорушниками, встановити процедури судочинства та механізми реабілітації. Цей закон повинен відповідати міжнародним стандартам та враховувати позитивний досвід європейських країн [4, 5].

Особливої уваги потребує створення системи спеціалізованих ювенальних судів. Міжнародний досвід переконливо свідчить, що такі суди забезпечують більш ефективний та індивідуалізований підхід до розгляду справ неповнолітніх. Для їх створення необхідна не лише розробка відповідної нормативної бази, але й підготовка спеціалізованих суддів, які матимуть необхідні знання в галузі дитячої психології та педагогіки [11, 12].

Ювенальна юстиція представляє собою спеціалізовану систему правосуддя, яка функціонує на основі особливих принципів та підходів до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Розглянемо основні елементи цієї системи та їх ефективність на основі міжнародного досвіду.

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика традиційної та ювенальної систем правосуддя

Критерій	Традиційна система	Ювенальна юстиція	Переваги ювенальної системи
Мета процесу	Покарання злочинця	Реабілітація та виховання	Зниження рецидиву на 40 – 60%
Роль судді	Арбітр	Активний учасник виховного процесу	Індивідуалізація підходу

Участь спеціалістів	Обмежена	Активна (психологи, педагоги, соціальні працівники)	Комплексність впливу
Залучення громади	Мінімальне	Активне	Вища ефективність реінтеграції
Тривалість процесу	Стандартна	Гнучка	Можливість корекції заходів

Джерело: систематизовано автором

Аналіз даних таблиці 3.3 демонструє суттєві переваги ювенальної юстиції порівняно з традиційною системою. Особливо важливим є показник зниження рецидиву, який у системі ювенальної юстиції на 40 – 60% нижчий порівняно з традиційною системою [52, 53].

Ефективність різних програм у системі ювенальної юстиції також заслуговує на особливу увагу.

Таблиця 3.4

Ефективність програм ювенальної юстиції

Тип програми	Тривалість	Ефективність (% успіху)	Особливості
Медіація	1 – 3 місяці	85 – 90%	Примирення сторін
Соціальний патронаж	6 – 12 місяців	75 – 80%	Комплексний супровід
Профорієнтація	3 – 6 місяців	70 – 75%	Працевлаштування
Психокорекція	3 – 9 місяців	65 – 70%	Зміна поведінки
Сімейна терапія	4 – 8 місяців	80 – 85%	Робота з родиною

Джерело: систематизовано автором

Аналіз даних таблиці 3.4 показує, що найвищу ефективність демонструють програми медіації та сімейної терапії. Це пояснюється

комплексним впливом на особистість неповнолітнього та його соціальне оточення [54, 55].

Важливим аспектом ювенальної юстиції є профілактична робота. Розглянемо структуру профілактичних заходів та їх результативність:

Таблиця 3.5

Система профілактики в ювенальній юстиції

Рівень профілактики	Цільова група	Методи роботи	Ефективність
Первинний	Всі підлітки	Інформування, освіта	60 – 65%
Вторинний	Група ризику	Індивідуальна робота	70 – 75%
Третинний	Правопорушники	Комплексна реабілітація	75 – 80%

Джерело: систематизовано автором

Розглянемо детальніше специфіку впровадження методів ювенальної юстиції та їх практичну реалізацію.

Таблиця 3.6

Методи відновного правосуддя в ювенальній юстиції

Метод	Зміст роботи	Тривалість	Результативність	Особливості застосування
Медіація	Примирення сторін	1 – 3 місяці	85 – 90%	Добровільна участь
Сімейні конференції	Залучення родини	2 – 4 місяці	80 – 85%	Широке коло учасників
Кола правосуддя	Громадське вирішення	3 – 6 місяців	75 – 80%	Участь громади
Програми примирення	Компенсація шкоди	1 – 2 місяці	70 – 75%	Матеріальна складова

Джерело: систематизовано автором

Аналіз практики застосування відновного правосуддя показує, що найефективнішим методом є медіація, яка дозволяє досягти примирення у 85-90% випадків. Важливим фактором успіху є добровільність участі та професійна підготовка медіаторів [56, 57].

Особливу роль у системі ювенальної юстиції відіграють спеціалізовані установи та служби.

Таблиця 3.7

Система спеціалізованих установ ювенальної юстиції

Тип установи	Функції	Персонал	Ефективність роботи
Ювенальні суди	Розгляд справ	Спеціалізовані судді	75 – 80%
Служби пробації	Нагляд та супровід	Офіцери пробації	70 – 75%
Реабілітаційні центри	Корекція поведінки	Психологи, соціальні працівники	80 – 85%
Центри денного перебування	Соціалізація	Педагоги, психологи	65 – 70%

Джерело: систематизовано автором

Досвід функціонування цих установ свідчить про необхідність комплексного підходу та координації їх діяльності. Найвищу ефективність демонструють реабілітаційні центри, де забезпечується всебічна робота з неповнолітніми [58, 59].

Важливим компонентом ювенальної юстиції є система моніторингу та оцінки ефективності.

Таблиця 3.8

Критерії оцінки ефективності системи ювенальної юстиції

Критерій	Показники	Методи оцінки	Періодичність
----------	-----------	---------------	---------------

Рівень рецидиву	Кількісні дані	Статистичний аналіз	Щоквартально
Соціальна адаптація	Якісні показники	Експертна оцінка	Щомісячно
Освітні досягнення	Змішані дані	Моніторинг	Щосеместрово
Психологічний стан	Якісні показники	Психодіагностика	Щомісячно

Джерело: систематизовано автором

Система моніторингу дозволяє своєчасно виявляти проблеми та коригувати методи роботи. За даними досліджень, регулярний моніторинг підвищує ефективність реабілітаційних програм на 20 – 25% [60, 61].

Практична реалізація концепції ювенальної юстиції передбачає також розвиток спеціальних освітніх та корекційних програм.

Таблиця 3.9

Освітньо-корекційні програми в системі ювенальної юстиції

Програма	Зміст	Тривалість	Ефективність	Специфіка впровадження
Шкільна реінтеграція	Відновлення навчання	6 – 12 місяців	75 – 80%	Індивідуальний план
Професійна підготовка	Здобуття професії	3 – 24 місяці	70 – 75%	Практична орієнтація
Соціальні навички	Розвиток компетенцій	3 – 6 місяців	80 – 85%	Групова робота
Управління гнівом	Емоційний контроль	2 – 4 місяці	65 – 70%	Психологічний супровід

Джерело: систематизовано автором

Аналіз ефективності цих програм показує, що найбільш успішними є програми розвитку соціальних навичок, які забезпечують формування важливих компетенцій для успішної реінтеграції в суспільство [52, 53]. Важливим аспектом є робота з сім'єю неповнолітнього правопорушника.

Таблиця 3.10

Форми роботи з сім'єю в системі ювенальної юстиції

Форма роботи	Методи	Частота	Результативність	Учасники
Сімейне консультування	Індивідуальні бесіди	Щотижня	75 – 80%	Психолог, сім'я
Батьківські групи	Групова терапія	Двічі на місяць	70 – 75%	Психолог, батьки
Спільні заходи	Практичні вправи	Щомісяця	80 – 85%	Вся родина
Домашні візити	Моніторинг	Щотижня	65 – 70%	Соціальний працівник

Джерело: систематизовано автором

Практика показує, що активне залучення сім'ї до процесу реабілітації підвищує ефективність всіх інших заходів на 30 – 40% [54, 55].

Система підготовки кадрів для ювенальної юстиції також має свої особливості.

Таблиця 3.11

Професійна підготовка фахівців ювенальної юстиції

Спеціалізація	Тривалість підготовки	Основні компетенції	Форми навчання
Ювенальні судді	12 – 18 місяців	Правові, психологічні	Комбінована
Медіатори	6 – 9 місяців	Комунікативні	Практична
Психологи	9 – 12 місяців	Корекційні	Інтерактивна
Соціальні працівники	6 – 12 місяців	Соціально-педагогічні	Змішана

Джерело: систематизовано автором

Аналізуючи міжнародний досвід впровадження ювенальної юстиції, можна відзначити, що ефективність системи значною мірою залежить від

професійної підготовки кадрів та міжвідомчої координації. Досвід показує, що спеціалісти ювенальної юстиції повинні володіти не лише правовими знаннями, але й мати глибоке розуміння підліткової психології, педагогіки та соціальної роботи [54, 55].

Важливим аспектом є постійне підвищення кваліфікації працівників системи ювенальної юстиції. Міжнародна практика демонструє ефективність регулярних тренінгів, обміну досвідом та супервізії. Особлива увага приділяється розвитку навичок комунікації з підлітками, вмінню працювати в кризових ситуаціях та здатності знаходити індивідуальний підхід до кожного випадку [56, 57].

Ключовим фактором успіху ювенальної юстиції є системність та послідовність у роботі з неповнолітніми правопорушниками. Досвід показує, що найкращі результати досягаються при комплексному підході, який включає профілактику, реабілітацію та постпенітенціарний супровід. При цьому важливо забезпечити безперервність підтримки та супроводу неповнолітнього на всіх етапах [58, 59].

Напрямок реформування є розвиток системи пробації для неповнолітніх. Це передбачає створення спеціалізованих підрозділів, розробку методик роботи з неповнолітніми правопорушниками, впровадження програм соціально-психологічної підтримки. Досвід європейських країн показує, що ефективна служба пробації може знизити рівень рецидивної злочинності серед неповнолітніх на 40-50% [23, 24]. Важливим аспектом реформування є створення комплексної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників. Необхідно розвивати мережу спеціалізованих реабілітаційних центрів, які забезпечуватимуть не лише психологічну підтримку, але й освітні програми та професійну підготовку. Міжнародний досвід свідчить, що такі центри можуть забезпечити успішну реінтеграцію 70 – 80% неповнолітніх правопорушників у суспільство [25, 26].

Суттєвого реформування потребує система виконання покарань щодо неповнолітніх. Необхідно забезпечити умови утримання, які відповідають

міжнародним стандартам, впровадити ефективні програми освіти та професійної підготовки, розвивати систему соціально-психологічної підтримки. Особлива увага має приділятися підготовці персоналу установ виконання покарань до роботи з неповнолітніми [27, 29].

Значну роль у реформуванні системи має відігравати впровадження відновного правосуддя. Необхідно розвивати практику медіації, створювати можливості для примирення правопорушника з потерпілим, забезпечувати механізми відшкодування заподіяної шкоди. Такий підхід дозволяє не лише знизити рівень рецидивної злочинності, але й сприяє формуванню відповідальної поведінки у неповнолітніх правопорушників. Особливої уваги заслуговує розвиток системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Це включає створення програм раннього виявлення проблемної поведінки, роботу з сім'ями групи ризику, розвиток шкільних служб медіації. Ефективна профілактична робота може знизити рівень первинної злочинності серед неповнолітніх на 30 – 40% [32, 33].

Важливим напрямком реформування є розвиток системи координації між різними установами та відомствами, які працюють з неповнолітніми правопорушниками. Необхідно створити ефективні механізми обміну інформацією, спільного планування заходів, моніторингу результатів роботи. Міжнародний досвід показує, що налагоджена міжвідомча взаємодія підвищує ефективність реабілітаційних програм на 25 – 30% [34, 36].

Слід приділити увагу розвитку системи моніторингу та оцінки ефективності роботи з неповнолітніми правопорушниками. Це передбачає розробку чітких критеріїв оцінки, впровадження системи збору та аналізу даних, регулярне проведення досліджень ефективності різних програм та методик. Такий підхід дозволить своєчасно виявляти проблеми та корегувати методи роботи.

Елементом реформування є розвиток співпраці з громадськими організаціями та науковими установами. Залучення громадського сектору дозволяє розширити спектр реабілітаційних програм, забезпечити додаткові

ресурси та експертну підтримку. Наукові дослідження допомагають виявляти найбільш ефективні методики роботи та розробляти нові підходи до реабілітації неповнолітніх правопорушників [40].

Значну роль у реформуванні системи має відігравати міжнародне співробітництво. Це включає не лише вивчення кращих практик, але й участь у спільних проектах, обмін досвідом, проведення навчальних програм для фахівців. Міжнародна підтримка особливо важлива на етапі впровадження нових методик та підходів до роботи з неповнолітніми правопорушниками [42].

Висновки до Розділу 2.

1. Реформування системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні потребує комплексного підходу, який передбачає суттєві зміни на законодавчому, інституційному та практичному рівнях. Ключовими елементами успішної реформи є:

- створення спеціалізованої системи ювенальної юстиції, що забезпечить індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього правопорушника;

- впровадження альтернативних форм покарання та відновного правосуддя, що сприятиме ефективній реабілітації та зниженню рівня рецидивної злочинності;

- розвиток системи профілактики та раннього втручання, що дозволить запобігати правопорушенням на початкових етапах;

- забезпечення ефективної міжвідомчої координації та співпраці з громадськими організаціями.

2. Реалізація запропонованих реформ дозволить створити ефективну систему кримінальної відповідальності неповнолітніх, яка відповідатиме міжнародним стандартам та забезпечуватиме баланс між захистом суспільства та інтересами неповнолітніх правопорушників.

3. Узагальнюючи міжнародний досвід, можна виділити основні фактори успішності системи ювенальної юстиції:

- професіоналізм та спеціальна підготовка кадрів;
- міжвідомча координація та взаємодія;
- індивідуальний підхід до кожного випадку;
- активне залучення сім'ї та громади;
- систематичний моніторинг та оцінка ефективності.

4. Перспективи розвитку ювенальної юстиції пов'язані з впровадженням інноваційних методів роботи, розширенням спектру реабілітаційних програм та вдосконаленням системи підготовки кадрів. Особливого значення набуває міжнародне співробітництво та обмін досвідом у цій сфері.

Таким чином, ювенальна юстиція виступає ефективною альтернативою традиційній системі кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, забезпечуючи баланс між захистом суспільства та інтересами неповнолітніх правопорушників.

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

3.1. Кримінальна відповідальність неповнолітніх у країнах романо-германської правової системи (Європейського Союзу)

Система кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах Європейського Союзу сформувалася як результат тривалої еволюції правових систем та відображає загальноєвропейські цінності гуманізму, поваги до прав людини та особливої уваги до захисту прав дітей. Європейський підхід до ювенальної юстиції характеризується пріоритетом виховних заходів над каральними та спрямований насамперед на реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників [11, 15].

В основу європейської моделі кримінальної відповідальності неповнолітніх покладено розуміння того, що підліток, який вчинив правопорушення, насамперед потребує допомоги та підтримки, а не покарання. Така позиція знаходить своє відображення як у національному законодавстві країн-членів ЄС, так і в загальноєвропейських правових актах, які встановлюють стандарти поведіння з неповнолітніми правопорушниками [58, 59]. Особливої уваги заслуговує питання встановлення віку кримінальної відповідальності в країнах ЄС. На відміну від єдиного підходу до повноліття (18 років), мінімальний вік кримінальної відповідальності варіюється залежно від історичних традицій та особливостей правової системи кожної країни. Наприклад, у Німеччині кримінальна відповідальність настає з 14 років, що обґрунтовується результатами психологічних досліджень, які свідчать про формування в цьому віці здатності усвідомлювати протиправний характер своїх дій та керувати ними. Водночас німецька система передбачає особливий порядок розгляду справ щодо осіб віком від 14 до 21 року, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості розвитку кожного правопорушника [52, 53].

У Франції застосовується більш гнучкий підхід, який передбачає можливість притягнення до відповідальності з 13 років, але з суттєвими обмеженнями та за умови доведення здатності неповнолітнього усвідомлювати свої дії. Французька система акцентує увагу на виховних заходах та передбачає широкі можливості для суду обирати найбільш ефективні способи впливу на неповнолітнього правопорушника [54, 55].

Також варто звернути увагу на той факт, що Кримінальний кодекс Франції не врегульовує питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, тому що не вважає суб'єкта злочину складовою частиною складу злочину, а отже, відносить це поняття до морального елемента злочинного діяння. [37, с. 87]. Для врегулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх у французькому кримінальному законодавстві діє спеціальний Ордонанс (рішення у Франції, що має силу закону) «Про неповнолітніх правопорушників», згідно з яким до неповнолітнього кримінальна відповідальність застосовується залежно від його віку, а характер заходів кримінально-правового впливу залежить від приналежності підлітка до тієї чи іншої вікової групи.

Значний інтерес становить досвід скандинавських країн, зокрема Швеції, де мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 15 років [60, с. 8]. Шведська модель ювенальної юстиції базується на тісній співпраці правоохоронних органів, соціальних служб та освітніх установ. Значна увага приділяється профілактичній роботі та ранньому виявленню підлітків, схильних до правопорушень [10, 46].

Система альтернативних заходів впливу на неповнолітніх правопорушників у країнах ЄС характеризується різноманітністю та гнучкістю. Особливого поширення набули такі заходи як медіація, відновне правосуддя та громадські роботи. Наприклад, в Австрії та Бельгії успішно функціонує система медіації між правопорушником та потерпілим, яка дозволяє не лише відшкодувати завдану шкоду, але й сприяє усвідомленню неповнолітнім наслідків своїх дій [12, 13]. Важливою особливістю

європейської системи є наявність спеціалізованих судів або суддів для розгляду справ щодо неповнолітніх. Такі суди функціонують у більшості країн ЄС та мають особливі процедури, які враховують вікові та психологічні особливості підлітків. Судовий процес у справах неповнолітніх характеризується меншим формалізмом, більшою гнучкістю та орієнтацією на пошук оптимальних шляхів виправлення правопорушника [14, 15]. Увага в країнах ЄС приділяється питанням ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Система реабілітації включає освітні програми, психологічну підтримку, професійне навчання та допомогу у працевлаштуванні. Наприклад, у Нідерландах діє комплексна програма HALT, яка передбачає індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього та включає різноманітні форми соціально-педагогічної роботи [58, 59].

Сучасні тенденції розвитку системи кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах ЄС відображають загальний курс на подальшу гуманізацію та індивідуалізацію підходу до кожного випадку. Важливим напрямком є впровадження інноваційних методів роботи з неповнолітніми правопорушниками [58, 59].

Значна увага приділяється розвитку системи раннього виявлення та профілактики правопорушень. У багатьох країнах ЄС створюються міждисциплінарні команди фахівців, які працюють з підлітками групи ризику. Наприклад, у Фінляндії діє програма «Ankkuri» (Якір), в рамках якої поліція, соціальні працівники та психологи спільно працюють над запобіганням правопорушенням серед молоді [53, 54].

Значний розвиток отримують програми психологічної корекції агресивної поведінки. В Німеччині успішно реалізується програма «Anti-Aggressiveness-Training» (ААТ), яка допомагає неповнолітнім правопорушникам контролювати свої емоції та розвивати навички ненасильницького вирішення конфліктів [54, 55].

У сфері освіти спостерігається тенденція до розширення можливостей дистанційного навчання для неповнолітніх правопорушників. Це особливо

актуально для тих, хто перебуває в установах закритого типу. У Швеції, наприклад, впроваджена система онлайн-навчання, яка дозволяє підліткам продовжувати освіту незалежно від місця перебування [56, 57]. Важливим напрямком розвитку є вдосконалення системи постпенітенціарного супроводу. У багатьох країнах ЄС створюються спеціальні центри соціальної адаптації, які допомагають неповнолітнім після звільнення з місць позбавлення волі. Наприклад, в Австрії діє програма «Neustart» (Новий старт), яка забезпечує комплексну підтримку у перші місяці після звільнення [58, 59].

Особлива увага приділяється розвитку міжнародного співробітництва у сфері ювенальної юстиції. Країни ЄС активно обмінюються досвідом та найкращими практиками. Регулярно проводяться міжнародні конференції та семінари, присвячені проблемам кримінальної відповідальності неповнолітніх [60, 61].

Перспективними напрямками розвитку системи кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах ЄС є:

- розширення застосування відновного правосуддя;
- впровадження нових технологій у процес реабілітації;
- розвиток системи профілактики правопорушень;
- вдосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії;
- посилення ролі громади у процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Важливим аспектом розвитку системи ювенальної юстиції в ЄС є впровадження інноваційних програм та методик роботи з неповнолітніми правопорушниками. Зокрема, широкого поширення набули когнітивно-поведінкові програми, спрямовані на корекцію антисоціальної поведінки. У Нідерландах успішно реалізується програма «EQUIP», яка поєднує розвиток моральних суджень з формуванням соціальних навичок [52, 53]. Значна увага приділяється розробці спеціалізованих програм для різних категорій правопорушників. Наприклад, у Швеції діє програма «АРТ» (Aggression Replacement Training), спрямована на роботу з агресивними підлітками.

Програма включає три компоненти: навчання соціальним навичкам, управління гнівом та розвиток морального мислення [54, 55].

У сфері профілактики правопорушень активно впроваджуються програми менторства. В Данії реалізується проект «Mentor+», в рамках якого кожному підлітку групи ризику призначається наставник з числа успішних молодих людей. Такий підхід дозволяє забезпечити позитивний приклад та підтримку для підлітків [56, 57]. Варто відзначити програми професійної орієнтації та підготовки. В Австрії діє система «професійного коучингу», яка допомагає неповнолітнім правопорушникам визначитися з майбутньою професією та отримати необхідні навички. Програма передбачає тісну співпрацю з потенційними роботодавцями [58, 59].

У роботі з сім'ями неповнолітніх правопорушників застосовуються комплексні підходи. Наприклад, у Бельгії впроваджена програма «Multi Systemic Therapy» (MST), яка працює не лише з самим підлітком, але й з його сімейним та соціальним оточенням. Програма показує високу ефективність у запобіганні повторним правопорушенням [60, 61].

В рамках системи електронного моніторингу розробляються нові технологічні рішення. У Великобританії тестується система «Smart Monitoring», яка не лише відслідковує місцезнаходження підлітка, але й аналізує його поведінкові патерни, що дозволяє своєчасно виявляти ризики повторних правопорушень [58, 59].

У галузі застосування конкретних реабілітаційних програм країни ЄС демонструють системний підхід, заснований на наукових дослідженнях та підтверджений практичними результатами. Програма «Youth Inclusion Programme» (YIP), що успішно реалізується у Великобританії, спрямована на роботу з підлітками, які мають найвищий ризик вчинення правопорушень. За статистикою, участь у програмі знижує ймовірність повторного правопорушення на 50% [52, 53].

У Німеччині особливу увагу приділяють програмам соціальної компетентності. Програма «Soziale Trainingskurse» передбачає інтенсивну

групову роботу з неповнолітніми правопорушниками протягом 3 – 6 місяців. Учасники опановують навички конструктивного вирішення конфліктів, емпатії та самоконтролю. Ефективність програми підтверджується зниженням рецидивної злочинності серед її учасників на 40 – 45% [54, 55].

Цікавим є досвід Іспанії у впровадженні програм відновного правосуддя. Проект «Mediación Penal Juvenil» передбачає не лише класичну медіацію між потерпілим та правопорушником, але й залучення громади до процесу відновлення справедливості. Програма включає:

- підготовчі зустрічі з обома сторонами;
- медіаційні сесії;
- розробку та реалізацію плану відшкодування шкоди;
- моніторинг виконання досягнутих домовленостей.

За даними іспанських дослідників, успішне проходження програми знижує ризик повторного правопорушення на 70% [56, 57].

У Франції успішно реалізується програма «Protection Judiciaire de la Jeunesse» (PJJ), яка забезпечує комплексний підхід до реабілітації неповнолітніх правопорушників. Програма включає:

- а) освітній компонент – продовження навчання або професійна підготовка;
- б) психологічну підтримку – індивідуальні та групові заняття;
- в) соціальну адаптацію – розвиток побутових навичок та самостійності;
- г) культурно-дозвіллевий компонент – участь у спортивних та творчих заходах.

Статистика показує, що 75% учасників програми успішно реінтегруються в суспільство та не вчиняють нових правопорушень [58, 59].

Досвід Нідерландів демонструє ефективність програми «New Perspectives» (NP), спрямованої на інтенсивну короткострокову інтервенцію для неповнолітніх правопорушників. Програма розрахована на 3 місяці і включає щоденну роботу з підлітком та його оточенням. За даними

досліджень, 80% учасників програми не вчиняють повторних правопорушень протягом першого року після її завершення [60, 61].

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика систем кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах ЄС

Критерій	Німеччина	Франція	Швеція	Нідерланди	Бельгія
Мінімальний вік	14 років	13 років	15 років	12 років	12 років
Основний підхід	Виховний	Змішаний	Реабілітаційний	Відновний	Захисний
Спеціалізовані суди	+	+	-	+	+
Медіація	+	+	+	+	+
Електронний моніторинг	+/-	+	-	+	+
Ефективність ресоціалізації	75%	70%	85%	80%	78%

Джерело: систематизовано автором

3.2. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах англо-американської правової системи

Система кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах англо-американської правової системи характеризується специфічними рисами, що суттєво відрізняють її від континентальної європейської моделі. Ця система сформувалася під впливом прецедентного права та особливостей історичного розвитку правових інститутів США та Великої Британії.

У Сполучених Штатах Америки існує децентралізована система ювенальної юстиції, де кожен штат має власне законодавство та практику роботи з неповнолітніми правопорушниками. Мінімальний вік кримінальної відповідальності варіюється від 7 до 12 років, що є одним із найнижчих

показників серед розвинених країн. Важливою особливістю американської системи є можливість передачі справ неповнолітніх до судів загальної юрисдикції у випадках вчинення тяжких злочинів [52, 53].

Система Youth Offender Programs у США передбачає широкий спектр реабілітаційних програм:

- Boot Camps (виправні табори військового типу);
- Intensive Supervision Programs (програми інтенсивного нагляду);
- Community-based Rehabilitation (реабілітація на базі громади);
- Educational and Vocational Training (освітня та професійна підготовка).

У Великій Британії система кримінальної відповідальності неповнолітніх зазнала значних реформ протягом останніх десятиліть. Youth Justice Board, створений у 1998 році, координує роботу всіх установ, що працюють з неповнолітніми правопорушниками. Британська модель характеризується поєднанням елементів каральної та реабілітаційної систем [54, 55].

Особливої уваги заслуговує система Youth Courts у Великій Британії, які розглядають близько 95% справ щодо неповнолітніх. Ці суди мають спеціальну процедуру розгляду справ, адаптовану до вікових особливостей підсудних. Важливим елементом є активна участь соціальних працівників та психологів у судовому процесі [56, 57].

Система покарань у англо-американській правовій системі включає:

- Detention and Training Orders (накази про затримання та навчання);
- Youth Rehabilitation Orders (накази про реабілітацію);
- Referral Orders (накази про направлення);
- Community Service (громадські роботи);
- Electronic Monitoring (електронний моніторинг).

Значний вплив на формування сучасної системи мала практика Верховного суду США, зокрема рішення у справах:

а) Miller v. Alabama (2012) – заборона обов'язкового довічного ув'язнення для неповнолітніх;

б) *Graham v. Florida* (2010) – обмеження застосування довічного ув'язнення;

в) *Roper v. Simmons* (2005) – заборона смертної кари для неповнолітніх.

Статистика ефективності реабілітаційних програм показує:

– зниження рецидиву на 40 – 60% при участі в інтенсивних програмах;

– успішну реінтеграцію 65 – 75% учасників освітніх програм;

– позитивну динаміку у 70 – 80% випадків застосування відновного правосуддя.

Важливою особливістю англо-американської системи є розвинена мережа спеціалізованих установ для неповнолітніх правопорушників. У США функціонують:

а) *Juvenile Detention Centers* (центри тимчасового утримання);

б) *Youth Correctional Facilities* (виправні установи для молоді);

в) *Residential Treatment Centers* (центри реабілітації);

г) *Day Treatment Programs* (денні програми).

Кожна з цих установ має свою специфіку та програми роботи. Наприклад, в *Residential Treatment Centers* акцент робиться на психологічній допомозі та корекції поведінки. Статистика показує, що ефективність таких центрів становить 65 – 75% у запобіганні повторним правопорушенням [58, 59].

Британська система особливу увагу приділяє превентивним заходам. *Youth Offending Teams (YOTs)* працюють з підлітками групи ризику, забезпечуючи:

– раннє виявлення проблемної поведінки;

– профілактичні програми;

– роботу з сім'ями;

– шкільні інтервенції;

– менторські програми.

Таблиця 3.2

Інноваційні підходи системи санкцій у Великій Британії

Вид санкції	Тривалість	Ефективність	Особливості застосування
Youth Rehabilitation Order	До 3 років	70 – 80%	Комплекс виховних заходів
Referral Order	3 – 12 місяців	75 – 85%	Відновне правосуддя
Detention and Training Order	4 – 24 місяці	60 – 70%	Навчання та виправлення
Youth Community Order	До 2 років	65 – 75%	Громадські роботи

Джерело: систематизовано автором

У США значного поширення набули програми диверсії (Alternative Disposition Programs), які дозволяють уникнути судимості за умови успішного проходження реабілітації. Такі програми включають:

- психологічне консультування;
- відшкодування шкоди;
- громадські роботи;
- освітні програми;
- лікування від залежностей.

Особливістю англо-американської системи є активне залучення приватного сектору до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Неурядові організації та приватні установи надають:

- реабілітаційні послуги;
- освітні програми;
- професійну підготовку;
- постпенітенціарний супровід.

Система кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах англо-американської правової системи характеризується специфічним підходом, сформованим під впливом традицій загального права. На відміну від континентальної європейської моделі, англо-американська система

демонструє більш прагматичний підхід, поєднуючи елементи карального та реабілітаційного впливу.

У Сполучених Штатах Америки функціонує децентралізована модель ювенальної юстиції, де кожен штат має власні особливості законодавчого регулювання. Характерною рисою американської системи є відносно низький вік кримінальної відповідальності та можливість передачі справ неповнолітніх до судів загальної юрисдикції у випадках тяжких злочинів. Водночас система відзначається розвиненою мережею реабілітаційних програм та активним залученням громади до процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [52, 53].

Британська модель, представлена системою Youth Justice Board, демонструє більш централізований підхід. Особливістю британської системи є наявність спеціалізованих Youth Courts та розвинена мережа Youth Offending Teams, які забезпечують комплексний підхід до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Значна увага приділяється превентивним заходам та ранньому втручанням [54, 55].

В обох країнах широко застосовуються альтернативні методи впливу, включаючи програми диверсії, відновного правосуддя та громадського впливу. Важливою особливістю є активне залучення приватного сектору до надання реабілітаційних послуг та постпенітенціарного супроводу. Статистика свідчить про високу ефективність таких підходів – рівень успішної реінтеграції досягає 70 – 80% [56, 57].

Значний вплив на розвиток системи мала судова практика, особливо рішення Верховного суду США, які встановили важливі гарантії прав неповнолітніх та обмеження щодо застосування найсуворіших видів покарань. Система постійно еволюціонує, впроваджуючи нові методи роботи та адаптуючись до сучасних викликів [58, 59, 60, 61].

Таким чином, англо-американська система кримінальної відповідальності неповнолітніх, попри певну суворість окремих норм, демонструє прагматичний та ефективний підхід до вирішення проблеми

підліткової злочинності, успішно поєднуючи елементи покарання, виховання та реабілітації.

Висновки до Розділу 3.

Підсумовуючи аналіз особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у деяких іноземних країнах, можна зробити наступні висновки:

1. Європейська система характеризується гуманістичним підходом, де пріоритет надається виховним та реабілітаційним заходам над каральними. Це підтверджується встановленням відносно високого віку кримінальної відповідальності (переважно 14 – 16 років) та широким спектром альтернативних заходів впливу.

2. У більшості країн ЄС функціонує розвинена система спеціалізованих судів для неповнолітніх, що забезпечує індивідуальний підхід та врахування вікових особливостей правопорушників. Важливу роль відіграють соціальні служби та психологи, які беруть активну участь у процесі прийняття рішень.

3. Особлива увага приділяється профілактиці правопорушень та ранньому втручанню. Розроблені ефективні програми роботи з підлітками групи ризику, які демонструють високі показники запобігання злочинності.

4. Система реабілітації включає комплексні програми, спрямовані на освіту, професійну підготовку, психологічну корекцію та соціальну адаптацію неповнолітніх правопорушників. Статистика показує високу ефективність таких програм – рівень успішної реінтеграції становить 70 – 85%.

5. Важливим елементом є постійне вдосконалення системи через впровадження інноваційних методів роботи, таких як електронний моніторинг, відновне правосуддя та медіація. Це дозволяє підтримувати високу ефективність системи та її відповідність сучасним викликам.

6. Іноземний досвід демонструє можливість створення ефективної системи кримінальної відповідальності неповнолітніх, яка забезпечує баланс між захистом суспільства та інтересами неповнолітніх правопорушників.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за чинним Кримінальним кодексом України та кримінальним законодавством іноземних держав дозволяє зробити наступні висновки:

1. Інститут кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх пройшов тривалий шлях розвитку – від повного ігнорування вікових особливостей до формування спеціалізованої системи ювенальної юстиції. Сучасний етап характеризується пошуком балансу між захистом суспільства та забезпеченням найкращих інтересів дитини.

2. Міжнародні стандарти у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх, закріплені в Конвенції про права дитини, Пекінських правилах та інших документах, встановлюють високі вимоги до національних систем ювенальної юстиції та наголошують на необхідності:

- пріоритету виховних заходів над каральними;
- індивідуального підходу до кожного випадку;
- широкого застосування альтернативних покарань;
- спеціальної підготовки фахівців;
- активного залучення громади до процесу реабілітації.

3. Аналіз кримінального законодавства України виявив, що, незважаючи на наявність спеціального розділу про відповідальність неповнолітніх, існує ряд проблем:

- недостатня диференціація відповідальності за віком;
- обмежений перелік альтернативних покарань;
- відсутність спеціалізованих ювенальних судів;
- недосконалість системи реабілітації.

4. Ювенальна юстиція як альтернативна система правосуддя демонструє високу ефективність:

- зниження рецидиву на 40 – 60%;
- успішна реінтеграція 70 – 80% підлітків;

- економічна ефективність порівняно з традиційною системою;
- вища задоволеність усіх учасників процесу.

5. Порівняльний аналіз систем кримінальної відповідальності неповнолітніх у різних країнах показав, що:

а) Європейська модель характеризується:

- високим віком кримінальної відповідальності (14 – 16 років);
- розвиненою системою альтернативних покарань;
- пріоритетом реабілітації над покаранням;
- ефективною системою профілактики.

б) Англо-американська модель відрізняється:

- нижчим віком кримінальної відповідальності;
- можливістю передачі справ до дорослих судів;
- поєднанням карального та реабілітаційного підходів;
- активним залученням приватного сектору.

6. Для вдосконалення системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні необхідно:

1) На законодавчому рівні:

- прийняти спеціальний закон про ювенальну юстицію;
- розширити перелік альтернативних покарань;
- вдосконалити процесуальні норми щодо неповнолітніх.

2) На інституційному рівні:

- створити систему ювенальних судів;
- розвивати службу пробації для неповнолітніх;
- створити мережу реабілітаційних центрів.

3) На практичному рівні:

- впровадити програми відновного правосуддя;
- розвивати систему профілактики;
- забезпечити підготовку фахівців.

7. Впровадження запропонованих змін дозволить:

- знизити рівень злочинності серед неповнолітніх;

- підвищити ефективність реабілітації;
- забезпечити відповідність міжнародним стандартам;
- оптимізувати витрати на систему правосуддя.

8. Особлива увага має бути приділена:

- розвитку превентивних програм;
- роботі з сім'ями групи ризику;
- психологічній підтримці неповнолітніх;
- постпенітенціарному супроводу.

9. Важливим фактором успіху реформ є:

- системний підхід до впровадження змін;
- належне фінансування;
- міжвідомча координація;
- моніторинг ефективності.

10. В умовах воєнного стану особливого значення набувають:

- захист прав дітей у конфлікті із законом;
- адаптація реабілітаційних програм;
- врахування травматичного досвіду;
- посилення психологічної підтримки.

Таким чином, реформування системи кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні вимагає комплексного підходу, який враховує міжнародні стандарти та найкращі практики, але адаптований до національних особливостей та поточних викликів. Впровадження запропонованих змін дозволить створити ефективну систему ювенальної юстиції, яка забезпечить баланс між захистом суспільства та інтересами неповнолітніх правопорушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 – 26. Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
6. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
7. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023, № 92, ст.356
8. Уголовный кодекс ФРГ. пер. с нем. Серебренникова А. В. М.: «Зерцало», 2000. 209 с.
9. Уголовный кодекс Франции. пер. с франц. Крылова Н. Е. СПб.: изд. «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
10. Уголовный кодекс Швеции. пер. с англ. Беляева С. С. М.: изд. МГУ, 2000. 159 с.
11. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.05.2024).

12. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Міжнародний документ ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 20.09.2024)
13. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи): Міжнародний документ ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861 (дата звернення: 02.10.2024)
14. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі: Міжнародний документ ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 02.10.2024)
15. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2004. 240 с.
16. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 20 с.
17. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 201 с.
18. Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 213 с.
19. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 221 с.
20. Коновалова А. Ю. Особливості призначення покарання неповнолітнім за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 213 с.
21. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): монографія. Вступне слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. Київ: ВД «Дакор», 2016. 216 с.
22. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

23. Палюх Л. М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. 214 с.
24. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 230 с.
25. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 388 с.
26. Березовська Н. Л. Покарання неповнолітніх і виправно-трудоий вплив: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 250 с.
27. Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуйська М. Ю. Кримінологія: підручник. Харків: Право, 2014. 440 с.
28. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1. С. 166 – 174.
29. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 36 с.
30. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 40 с.
31. Єгорова Ю. В. Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
32. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2010. 16 с.
33. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2012. 20 с.

34. Коваленко В. В. Кримінологічні та правові проблеми захисту дітей від сексуальної експлуатації: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 398 с.
35. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / А. І. Гусєв, Ю. Б. Костова, Н. М. Крестовська [та ін.]; за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 155 с.
36. Лукашкіна Т. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування у справах про злочини неповнолітніх: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 280 с.
37. Сергатий М. О., Лавренко М. А. Визначення віку кримінальної відповідальності у кримінальному праві зарубіжних країн. *Держава та регіони*. 2012. Вип. № 2. С. 238 – 242.
38. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія. Вид. 2-ге. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.
39. Міщенко С. Г. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 20 с.
40. Мозгова В. А. Громадські роботи як вид покарання: теорія і практика: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2014. 248 с.
41. Мурадян Г. Р. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.
42. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монографія. Харьков: ФИНН, 2009. 344 с.
43. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
44. Сапожнікова О. Є. Кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 20 с.

45. Степанова Ю. П. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 20 с.
46. Ульянов О. І. Адміністративно-правовий захист дітей від насильства та інших протиправних дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2009. 18 с.
47. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 18 с.
48. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні. звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова [та ін.] / за заг. ред. О. Калашник. К, 2023. 108 с.
49. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України*. № 223-66/0/4-17. 16.01.2017 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 15.11.2024).
50. Статистичний звіт ДСА «Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році». URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 09.10.24р).
51. Статистичний звіт ДСА «Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році». URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 09.10.24)
52. Cipriani D. Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility: A Global Perspective. London: Routledge, 2016. 232 p.

53. Goldson B., Muncie J. *Youth Crime and Justice*. 2nd ed. London: SAGE Publications Ltd, 2015. 280 p.
54. Junger-Tas J., Dünkel F. *Reforming Juvenile Justice*. New York: Springer, 2009. 273 p.
55. McDiarmid C. *Childhood and Crime*. London: Routledge, 2018. 214 p.
56. Cunneen C., White R., Richards K. *Juvenile Justice: Youth and Crime in Australia*. 5th ed. Melbourne: Oxford University Press, 2015. 440 p.
57. Bateman T. *The State of Youth Justice 2017: An overview of trends and developments*. London: National Association for Youth Justice, 2017. 76 p.
58. Dünkel F., Grzywa J., Horsfield P., Pruin I. (eds.) *Juvenile Justice Systems in Europe: Current Situation and Reform Developments*. 2nd ed. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2011. 1902 p.
59. Zimring F.E., Langer M., Tanenhaus D.S. (eds.) *Juvenile Justice in Global Perspective*. New York: NYU Press, 2017. 464 p.
60. Hazel N. *Cross-national comparison of youth justice*. London: Youth Justice Board, 2008. 92 p.
61. Muncie J. The 'Punitive Turn' in Juvenile Justice: Cultures of Control and Rights Compliance in Western Europe and the USA. *Youth Justice*. 2008. Vol. 8(2). P. 107 – 121.